

De Capitolijnse Spelen en hun voorgangers

Een analyse van de verankering van de Capitolijnse Spelen in Griekse
en Romeinse precedenten en tradities

Kees Julius Johannes van der Horst

S1023763

Dr. Miriam J. Groen-Vallinga

15 januari 2023

9382 woorden

Inhoudsopgave

Introductie	3
Onderdelen	9
Atletisch	9
Hippisch	12
Muzikaal	14
Deelnemers	16
Gender	16
Afkomst	17
Status	20
Prijzen	22
Kransen	22
Burgerschap	23
Conclusie	26
Bibliografie	28
Appendix	30

Introductie

*qui studet optatam cursu contingere metam,
multa tulit fecitque puer, sudavit et alsit,
abstinuit Venere et vino; qui Pythia cantat
tibicen, didicit prius extimuitque magistrum.¹*

Hij die streeft de gewenste finish te bereiken in een race,
heeft als jongen veel verdragen en gedaan, gezweet en doorstaan,
onthouden van vrouwen en wijn; de fluitist die bij de Pythische Spelen
speelt, heeft eerst gestudeerd en ontzag voor zijn meester gehad.

In deze passage uit de *Ars Poetica* geeft Horatius een tijdloze les aan zijn lezer. Als men perfectie van vaardigheid en overwinningen in competities nastreeft is talent niet genoeg en moet er veel worden getraind en veel worden gelaten. Deze wijsheid geldt bij de hedendaagse Olympische Spelen nog steeds, maar was bij de Griekse atletische en muzikale wedstrijden kennelijk ook al van kracht. Deze passage laat daarmee zien dat de wedstrijden bij de festivals zeer professioneel waren en dat atleten en muzikanten leefden voor hun competities. De sportwereld in de oudheid was groots en nam een belangrijke plaats in binnen de samenleving. Deze passage is echter ook om een andere reden interessant. Horatius was een Romein die blijkbaar verstand had van de sport- en muziekcompetities. Ondanks dat Horatius in Athene had gestudeerd laat deze kennis zien dat er in Rome interesse voor en kennis van de Griekse competities was rond de tijd van het schrijven: het laatste kwart van de eerste eeuw voor Christus en daarmee het begin van de Romeinse Keizertijd. Vanaf de Romeinse Keizertijd groeide het contact en de uitwisseling tussen de Griekse en Romeinse wereld. Hiermee deden Griekse atletiek en sportfestivals hun intrede op het Italische schiereiland en werd de Griekse sportwereld steeds meer verspreid over het gehele Romeinse rijk. De oprichting van de Capitolijnse Spelen door keizer Domitianus in het jaar 86 na Christus markeert een punt waarop Griekse sport geaccepteerd en zelfs populair begon te worden in Rome, terwijl er oorspronkelijk veel weerstand lijkt te zijn geweest tegen de naakte en de door Griekse elite beoefende sport.

Dit onderzoek zal kijken naar de Capitolijnse Spelen in Rome en op welke manieren deze spelen zijn gemodelleerd naar hun voorgangers. De belangrijkste voorgangers zijn de Griekse spelen zoals de *periodos*: de vier kroonspelen, de Olympische, Pythische, Nemeïsche en Isthmische Spelen die in een cyclus van vier jaar werden georganiseerd in Griekenland. Ten tijde van de Romeinse Republiek was er echter ook al sprake van andere ‘Capitolijnse Spelen’ en werden er meerdaagse sportevenementen georganiseerd in de Romeinse wereld. Dit onderzoek past binnen twee bredere thema’s. Ten eerste valt het onder het thema van sport en spektakel in de Romeinse en Griekse wereld, aangezien onderzoek gedaan zal worden naar de vorm van de Capitolijnse Spelen zelf. Ten tweede past het binnen het

¹ Horatius, *Ars Poetica* 412-415.

onderzoeksveld waarin wordt gekeken naar de overname van bepaalde aspecten van een samenleving door een andere samenleving; in dit geval een overname van aspecten van de Griekse en andere beschavingen door de Romeinen.

In de historiografie over Griekse sport in Rome komen duidelijk drie debatten naar voren. Als eerste werd geschreven over de populariteit en het hoogtepunt van Griekse sport en haar periodos. De aanvoerder van dit debat, E. Norman Gardiner, beargumenteerde in 1930 dat de spelen hun hoogtepunt kenden voorafgaand aan de vierde eeuw voor Christus en dat daarna de achteruitgang van Griekse sport was ingezet. Het denkbeeld van Gardiner was dat Griekse sport teveel groeide en werd verspreid waardoor het te professioneel en te competitief werd en de amateuristische idealen verdwenen.² Deze klassieke visie werd tot de jaren 70 nog bijgevallen door bijvoorbeeld H. A. Harris die de onderdelen van de Griekse spelen uitvoerig beschreef.³ Vanaf het midden van de jaren 70 werd dit echter steeds meer bekritiseerd waarbij David Young in 1984 een einde maakte aan het klassieke beeld.⁴ Doordat duidelijk werd gemaakt dat er eigenlijk helemaal geen bewijs was voor de achteruitgang van de Griekse spelen kon men zien dat Griekse sport door de overheersing van de Romeinen een nieuwe impuls had gekregen en haar hoogtepunt kende in de tweede eeuw na Christus.⁵

Deze impuls werd deels veroorzaakt en versterkt doordat Griekse sport een plaats begon te krijgen in de Romeinse wereld. Waar de Romeinen oorspronkelijk hun eigen *ludi* – waaronder gladiatorenengevechten, wagenrennen en andere meer op oorlog gebaseerde sport – aanhingen, begon de pure, naakte, Griekse atletiek vanaf de Keizertijd daarnaast te bestaan. Deze ontwikkeling ging echter niet snel en het tweede debat gaat dan ook over de vraag of de Romeinen vijandig waren tegenover het toetreden van Griekse sport, of dat zij dit juist omarmden. Er bestaat een belangrijk verschil tussen het doel van sport tussen de Grieken en de Romeinen. De Grieken organiseerden sportwedstrijden voor de competitie van de deelnemers, wat ook terug is te zien in de deelname van de elite. De Romeinen organiseerden sportwedstrijden voor entertainment van het publiek, vandaar dat de deelnemers vooral slaven of vrijgelatenen waren.⁶

Volgens Harris werd de Griekse atletiek in eerste instantie dan ook geïntroduceerd in Rome met vermaak als doel en om te rivaliseren met de traditionele Romeinse *ludi*. Het bekijken van de wedstrijden sloeg vooral aan bij de elite, die zelf wel atletiek beoefende als training, maar deelname aan de

² E. Norman Gardiner, *Athletics of the Ancient World* (Oxford 1930); Donald G. Kyle, 'E. Norman Gardiner: Historian of Ancient Sport', *The International Journal of the History of Sport* 8:1 (1991) 28-55, aldaar 28.

³ H. A. Harris, *Sport in Greece and Rome* (Londen 1972).

⁴ David Young, *The Olympic Myth of Greek Amateur Athletics* (Chicago 1984).

⁵ Donald G. Kyle, 'The First Hundred Olympiads: A Process of Decline or Democratization?' *Nikephoros* 10 (1997) 53-75; Thomas F. Scanlon, *Eros and Greek Athletics* (Oxford 2002); Hugh M. Lee, 'Greek Sports in Rome', in: *A Companion to Sport and Spectacle in Greek and Roman Antiquity* eds. Paul Christesen en Donald G. Kyle (Oxford 2013) 533-542; Onno van Nijf, 'Olympia en de Olympische Spelen in de Romeinse Tijd', *Lampas* 54:2 (2021) 249-269.

⁶ Ancient Olympics, <http://ancientolympics.arts.kuleuven.be/nl/TC008dNL.html> (geraadpleegd op 25-11-2022); David Potter, 'Entertainment', in: *A Companion to Ancient History* ed. Andrew Erskine (Oxford 2009) 381-391.

wedstrijden verachtte. Omdat de wedstrijden door de elite veel bezocht waren, werd door contemporaine auteurs veel over Griekse atletiek geschreven. Dat de sport steeds meer een plaats in de Romeinse samenleving kreeg, is ook te zien aan de groei van metaforisch gebruik van atletische termen.⁷

*Aera si misso vacuum iaculabere disco,
Quo puer Oebalides, ictus ab orbe cadas*
Door een zelf gegooide discus zul je
net als Hyacinthus worden geraakt⁸

De beschrijvingen die deze auteurs geven waren echter met name negatief. Dit wordt volgens Christian Mann veroorzaakt door twee redenen: de naaktheid van de atleten en de deelname van leden van de elite.

*Bene ergo Ennius: Flagiti principium est nudare inter civis corpora.*⁹

Ennius zei dus juist: Het begin van schande is lichamen te ontbloten tussen de mensen.

Door afkeer te laten zien in de literatuur werd onderscheid gemaakt tussen het Romeinse en het Griekse. De manier waarop de spelen werden doorgevoerd en bleven bestaan suggereert echter dat het helemaal niet onpopulair was bij de Romeinen.¹⁰

In 2005 werden drie belangrijke werken gepubliceerd waarvan twee lijnrecht tegenover elkaar stonden wat betreft deze discussie. Zo beweerde Christopher Hallett dat de Romeinen inderdaad vijandig stonden tegenover Griekse sport waar Zahra Newby beargumenteerde dat er sprake was van een zeer enthousiaste ontvangst, al was dit zeer geleidelijk.¹¹ Jason König nam een meer genuanceerd standpunt in waarbij hij aangaf dat de Romeinen buitenlandse invloeden accepteerden afhankelijk van of het hen uitkwam of niet.¹² Tony Spawforth benadrukt dat de keizers – met name Augustus – door het initiëren van Griekse spelen in de Romeinse wereld cruciaal waren bij de acceptatie van Griekse cultuur door de Romeinen. Hij geeft hiervoor twee redenen. Als eerste was Augustus uiteraard dé keizer, het voorbeeld en bron voor legitimatie voor alle Romeinen. Als tweede haalt hij Karl Galinsky aan en zegt dat de Augusteïsche cultuur was doordrenkt met Griekse invloeden. Zo maakte Augustus Griekse cultuur ‘state-interest’.¹³

⁷ Harris, *Sport in Greece and Rome* 72-74.

⁸ Ovidius, *Ibis* 589, vert. Christiaan Caspers, *Ovidius. Ibis. Een verwensing* (Eindhoven 2020).

⁹ Cicero, *Tusculanae Disputationes* IV.XXXIII.

¹⁰ Christian Mann, ‘Greek Sport and Roman identity: The Certamina Athletarum at Rome’, *Sport in the Greek and Roman Worlds* 2, ed. Scanlon, T. F. (2014) 151-181.

¹¹ Christopher Hallett, *The Roman Nude: Heroic Portrait Statuary 200 B.C.–A.D. 300* (Oxford 2005); Zahra Newby, *Greek Athletics in the Roman World: Victory and Virtue* (Oxford 2005).

¹² Jason König, *Athletics and Literature in the Roman Empire* (Cambridge 2005).

¹³ Tony Spawforth, ‘Kapitoleia Olympia’: Roman Emperors and Greek Agones’, in: *Pindars Poetry, Patrons and Festivals* eds. S. Hornblower en C. Morgan (Oxford 2007) 377-390.

De Capitolijnse Spelen en hun voorgangers

De mate van acceptatie van Griekse sport door de Romeinen heeft invloed gehad op de mate van overnemen van Griekse elementen bij de sportevenementen in de Romeinse wereld. Dit is dan ook waar het derde – en voor dit onderzoek meest belangrijke – debat over gaat. Tegen het einde van de Romeinse Republiek worden steeds meer spelen in Griekse stijl georganiseerd in de Romeinse wereld. De eerste keizers doen hier nog een schepje bovenop; zo installeert Augustus de *Actia*, worden in zijn naam de *Sebasta* georganiseerd en initieert Nero de *Neronia*. In 86 na Christus organiseert keizer Domitianus de *Capitolia*, ook wel de Capitolijnse Spelen. Dit waren de eerste spelen op het Italiaans schiereiland die na de dood van de oprichtende keizer voort bleven bestaan. De spelen werden eens in de vier jaar in Rome gehouden en werden als vijfde kroonspelen toegevoegd aan de *periodos*. De Franse historicus Louis Robert zag al in 1972 dat Rome mede op deze manier als hoofdstad van de wereld een zeer belangrijke plaats binnen de bestaande Griekse sport- en festivalwereld innam.¹⁴

Dit derde vraagstuk gaat dus over de mate van overname van Griekse elementen bij de in de Romeinse wereld georganiseerde spelen. Er is tot nu toe echter weinig nuance geweest en vooral aangenomen dat de Capitolijnse Spelen, maar ook al de *Neronia*, *Sebasta* en *Actia*, grotendeels naar Grieks voorbeeld werden gemodelleerd. In 1972 zegt H. A. Harris hierover dat de Romeinen selectief waren in de overname van Griekse voorbeelden. Zo werd bij de spelen hoogstwaarschijnlijk wel de Griekse vorm gebruikt, omdat de professionals die gewend waren aan het Griekse programma dit zouden hebben geëist. Hij zegt echter ook dat het boksen al veel eerder vanuit de Etrusken zou zijn gekomen, maar dan met een duidelijkere link met oorlog. Dit was een terugkerend fenomeen; zo werd speerwerpen niet gezien als een atletisch evenement waarbij de afstand belangrijk was, maar wilden de Romeinen vooral hun doel raken met de speer. De Romeinen mengden allerlei sporten met elkaar op een manier zoals het hen uitkwam.¹⁵ Maria Caldelli en Barbara Rieger focussen beiden op de Capitolijnse Spelen en spreken beiden ook over Romeinse invloeden. Over de mate van Griekse elementen zegt Caldelli dat er, ondanks dat het echte spelen waren en de institutie ervan een belangrijk moment in het proces van hellenisering van sport in Rome aanduiden, sprake was van ‘una forma “romanizzata” di agone’. Volgens haar nam Rome het model van Griekse spelen over, maar kneedden zij dit model wel naar eigen behoeftes en tradities.¹⁶ Zeer recent wijdden onderzoekers van de Rijksuniversiteit Groningen onder aanvoering van Onno van Nijf veel aandacht aan het in kaart brengen van antieke sport en sporters. Zij maakten in de lijn van Caldelli en Rieger duidelijk dat de Capitolijnse Spelen zowel Griekse als

¹⁴ Louis Robert, ‘Deux Concours Grecs à Rome’, *Comptes rendus de l’Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* (1970) 6-27.

¹⁵ Harris, *Sport in Greece and Rome*.

¹⁶ Maria Letizia Caldelli, *L’Agon Capitolinus. Storia e protagonisti dall’istituzione Domiziana al IV secolo* (Rome 1993); Barbara Rieger, ‘Die Kapitolia des Kaisers Domitian’, *Nikephoros* 12 (1999) 171-203.

Romeinse elementen bevatten.¹⁷ Dit roept de vraag op bij welke delen van de Capitolijnse Spelen welke elementen te herkennen zijn en waarom dit met name Griekse, Romeinse of zelfs andere invloeden heeft.

Het onderzoek van het team van Van Nijf draagt bij aan het onderzoeksprogramma *anchoring innovation*. Onder leiding van Ineke Sluiter en André Lardinois is dit project in 2017 gestart als onderdeel van de onderzoeksagenda van OIKOS.¹⁸ Het principe van anchoring innovation betoogt dat iedere innovatie in tradities moet worden ingebed om te worden geaccepteerd. Vooruitgang zal vanwege dit principe altijd op een bepaalde manier gelinkt moeten kunnen worden aan bestaande concepten. Eerst wordt een ‘inventie’ gemaakt of gedaan, waarna het proces van het introduceren aan en vervolgens accepteren door de samenleving volgt. Wanneer dit proces succesvol is en het wordt aangenomen door de samenleving is er sprake van innovatie. Volgens anchoring innovation zijn succesvolle innovaties altijd verankerd in vergelijkbare voorbeelden uit het verleden zodat de identiteit, cultuur en ideeën van een samenleving als ononderbroken worden ervaren.¹⁹

Dit principe is overal en door de hele geschiedenis terug te zien en komt in de Romeinse samenleving duidelijk naar voren. De Romeinen hechtten namelijk veel waarde aan het gedeelde verleden en aan het navolgen van de juiste voorbeelden. Deze *exempla* stonden onder meer aan de basis van het legitimeren van keizerlijke politieke macht, door imitatie van Augustus, bouwwerken, zoals de Tempel van Jupiter Capitolinus en van literatuur, zoals bijvoorbeeld in de *Aeneïas*.²⁰ Dit principe is ook toe te passen op de Capitolijnse Spelen en de verankering in de Griekse ofwel de Romeinse cultuur en hier is door Van Nijf en anderen al een begin mee gemaakt. Dit begin is echter kortstondig waarbij een aantal Romeinse elementen naast de Griekse worden gezet, maar op de verankering en de redenen daarachter niet of nauwelijks wordt ingegaan. Als er wel dieper op verankering wordt ingegaan, is het de verankering van de Capitolijnse Spelen in de spelen die daarop volgden, terwijl juist de verankering van verschillende precedentes in de Capitolijnse Spelen zo interessant is.²¹

In de historiografie is tot nu toe met name naar de Capitolijnse Spelen gekeken met het idee dat het is gemodelleerd naar Griekse voorbeelden. Door de in de Romeinse wereld geïntroduceerde spelen naar Grieks voorbeeld te modelleren verankerden de Romeinen deze nieuwe innovatie in bestaande Griekse tradities. Om in Rome geaccepteerd te worden is ook aan te nemen dat de spelen moesten worden ingebed in bestaande Romeinse tradities. Welke tradities waren dit en in welke delen van de

¹⁷ Onno van Nijf, Robin van Vliet en Caroline van Toor, ‘Domitian and the Capitolia’, in: *God on Earth: Emperor Domitian* eds. Aurora Raimondi Cominesi, Nathalie de Haan, Eric M. Moormann en Claire Stocks (Leiden 2021) 125-130.

¹⁸ Anchoring Innovation, <https://anchoringinnovation.nl/> (03-11-2022).

¹⁹ Ineke Sluiter, ‘Anchoring Innovation: A Classical Research Agenda’, *European Review* 25:1 (2016) 20-38.

²⁰ Matthew B. Roller, *Models from the Past in Roman Culture: A World of Exempla* (Cambridge 2018); Tempel van Jupiter Capitolinus: Melanie Grubow Sobocinski, ‘Visualizing Architecture Then and Now: Mimesis and the Capitoline Temple of Jupiter Optimus Maximus’, in: *A Companion to Roman Architecture* eds. Roger B. Ulrich en Caroline K. Quenemoen eds. (Oxford 2014) 446-461.

²¹ Van Nijf et al., ‘Domitian and the Capitolia’.

De Capitolijnse Spelen en hun voorgangers

Capitolijnse Spelen zijn deze verankeringen terug te zien? Waarom zijn bepaalde elementen van de spelen juist door deze precedentes beïnvloed? Dit onderzoek wil een nuance aanbrengen bij de overname van met name Griekse invloeden bij de Capitolijnse Spelen en ook de Romeinse en Etruskische geschiedenis van sport en de invloeden hiervan op de Capitolijnse Spelen analyseren. Dit zal worden gedaan door te focussen op achtereenvolgens de onderdelen, de deelnemers en de prijzen van de spelen met gebruik van literaire en epigrafische bronnen uit de Romeinse Keizertijd. Uiteindelijk zal hiermee antwoord worden gegeven op de hoofdvraag van dit onderzoek: op welke manieren kan de vorm van de Capitolijnse Spelen worden verklaard vanuit verschillende precedentes?

Onderdelen

Op welke manieren zijn de onderdelen van de Capitolijnse Spelen gebaseerd op verschillende precedenten?

*Instituut et quinquennale certamen Capitolino Iovi triplex,
musicum equestre gymnium,*²²

En hij richtte een vijfjaarlijkse drievoudige wedstrijd op voor Jupiter
Capitolinus, muzikaal, hippisch en gymnastisch,

Zoals Suetonius hier beschrijft waren de Capitolijnse Spelen onderverdeeld in drie aparte competities: muzikaal, hippisch en atletisch. Suetonius zegt *quinquennale* wat letterlijk ‘vijfjaarlijks’ betekent, maar dit kwam erop neer dat het in het vijfde jaar werd gehouden, oftewel iedere vier jaar. In dit eerste hoofdstuk zullen aan de hand van de atletische, hippische en muzikale competities de verschillende invloeden van precedenten op de Capitolijnse Spelen uiteen worden gezet.

Atletisch

De atletische onderdelen die bij de Capitolijnse Spelen op het programma stonden waren praktisch hetzelfde als bij de Griekse spelen. Zo waren er zware sporten, lichte sporten en een vijfkamp: de *pentathlon*. De vechtsporten werden zware sporten genoemd en de loopnummers waren de lichte sporten.²³ Onder de zware sporten vielen drie specifieke onderdelen: boksen, worstelen en het *pankration*. Deze onderdelen waren standaard en wijdverspreid en er zijn dan ook van alle drie de vormen meerdere inscripties teruggevonden van deelnemers bij de Capitolijnse Spelen.

Bij het worstelen was het doel om driemaal de tegenstander op de grond te krijgen, waarbij alleen grepen naar het bovenlichaam toegestaan waren. Bij het boksen droegen de atleten *caestus*²⁴ en er mocht alleen met de handen worden gevochten. Het gevecht eindigde bij een knock-out. Het *pankration* was een soort combinatie van het boksen en worstelen waarbij men zowel mocht boksen als worstelen en men de tegenstander moest verslaan door deze zich te laten overgeven, bijvoorbeeld door het toepassen van een houdgreep.²⁵ Het *pankration* lijkt in de oudheid het meest prestigieus te zijn geweest en hier zijn dan ook verreweg de meeste inscripties van terug te vinden.

Van de lichte sporten was het *stadion* het oudste en bekendste loopnummer bij de Grieken. Door de eeuwen heen werden hier de *diaulos* de *dolichos* en een loop in wapenuitrusting aan toegevoegd. Bij andere spelen, waaronder de Isthmische en de Nemeïsche, werd ook de *hippios* verlopen.²⁶ Bij de Olympische en Pythische Spelen werd dit echter niet gedaan en het lijkt erop dat bij de Capitolijnse

²² Suetonius, *Domitianus* 4.4.

²³ Philostratus, *Gymnasticus* 3.

²⁴ Handschoenen gemaakt van leer die werden gedragen om de hand en onderarm.

²⁵ Caldelli, *L'Agon Capitolinus* 88-89.

²⁶ Het stadion was een sprint van ongeveer 180 meter, afhankelijk van de grootte van het ‘stadion’. De *diaulos* was tweemaal het stadion en de *hippios* viermaal. De *dolichos* was een langeafstandsliep, tussen de 7 en 24 stadia.

Spelen het model van deze spelen is overgenomen. Zoals Caldelli aangeeft zijn er namelijk inscripties teruggevonden van deelnemers aan alle bestaande loopnummers, behalve van de hippios. Eén inscriptie laat zelfs zien dat Titus Flavius Hermogenes zowel het stadion, de diaulos als de loop in wapenuitrusting wist te winnen bij de Capitolijnse Spelen.²⁷

Het programma van de loopnummers en vechtsporten is in de basis dus overgenomen van het Griekse model. Er zijn echter ook beschrijvingen van deze soort sportwedstrijden bekend uit de vroege Romeinse geschiedenis. Dionysius van Halicarnassus geeft een uitvoerige beschrijving van spelen tijdens de vroege Romeinse Republiek waar een breed scala aan hippische en atletische wedstrijden werd georganiseerd. Aan de hand van de volgende passage verklaart Jean-Paul Thuillier dat er in Rome rond 500 v.Chr. al sprake was van ‘archaische Feste’.²⁸

τελεσθέντων δὲ τῶν ἵππικῶν δρόμων οἱ τοῖς ἑαυτῶν σώμασιν ἀγωνιζόμενοι
τότ’ εἰσήεσαν δρομεῖς τε καὶ πύκται καὶ παλαισταί. τρία γὰρ ἀθλήματα παρὰ
τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλήσι ταῦτ’ ἦν,

And after the chariot races were over, those who contended in their own
persons entered the lists, that is, runners, boxers, and wrestlers; for these three
contests were in use among the ancient Greeks,²⁹

Over het festival dat Dionysius beschrijft beweert hij dat ze vanuit Griekse traditie naar de vroeg-Romeinse wereld zijn gebracht. Thuillier gaat op basis van wandschilderingen tegen de bewering van Dionysius in en benoemt juist de Etrusken als voorgangers van deze religieuze en sportieve festivals.³⁰ Daarnaast moet worden aangemerkt dat Dionysius zelf van Griekse oorsprong was en wellicht een positieve bias richting Griekenland kan hebben gehad in zijn werken. Ondanks dat er over de vorm en inhoud weinig bekend is het aangetoond dat er Panetruskische spelen werden georganiseerd, vergelijkbaar met de Panhelleense spelen in Griekenland. Deze spelen werden gehouden bij een heiligdom en waren een voorbeeld van *ludi sacri*: spelen waarmee de Goden goedgezind konden worden gesteld. Thuillier geeft aan dat dit principe vanuit een Etruskische traditie naar Rome is gekomen.³¹ Vandaaruit is een traditie van festivals en ludi ontstaan die tijdens de gehele Romeinse Republiek is blijven bestaan. Wat betreft de verankering van de toevoeging van loopnummers en vechtsporten aan de Capitolijnse Spelen moet dus ook worden gekeken naar de Etruskische en Romeinse voorgangers.

Onafhankelijk van de verschillende opvattingen van Dionysius en Thuillier over de eerste sportieve festivals zou het goed het geval kunnen zijn geweest dat de vroege Grieken en Etrusken dezelfde festivaltraditie hebben gedeeld. Deze traditie zou vervolgens in twee individuele stromingen

²⁷ Caldelli, *L’Agon Capitolinus*, 87. Zie ook Tabel 1 in de Appendix (Caldelli 03).

²⁸ Jean-Paul Thuillier *Sport im antiken Rom*, vert. Wolfgang Decker (Darmstadt 1999) 32-34.

²⁹ Dionysius van Halicarnassus, *Ρωμαϊκὴ Ἀρχαιολογία* 7.72-72, vert. Loeb Classical Library.

³⁰ Thuillier, *Sport im antiken Rom* 32-34.

³¹ *Ibidem*, 31.

zijn doorgevoerd om uiteindelijk op twee manieren bij de Romeinen terecht te komen. Enerzijds door de Etruskische stroming die, zoals Thuillier beschrijft, de traditie van festivals en ludi van de Romeinse Republiek heeft geïnspireerd. Anderzijds kwam de Helleense stroming door contact met de Grieken bij de Romeinen terecht; deels door de verovering van Griekenland door de Romeinen, maar ook doordat er al uitwisseling was met Magna Graecia. Zij namen ook deel aan de Griekse sportwereld en sport bleef hier zeer belangrijk. Het zou zelfs de katalysator kunnen zijn geweest voor het organiseren van de Sebasta in Neapolis.³²

Het bekendste en meest gevierde voorbeeld van de vroeg-Romeinse ludi zijn de *ludi magni* of *ludi Romani*. Deze spelen werden jaarlijks gehouden, hadden Etruskische elementen en bleven zowel sportief als religieus de belangrijkste spelen van Rome. De sportieve onderdelen bestonden uit hippische en atletische onderdelen, waaronder boksen, worstelen en hardlopen.³³ Bij de vroeg-Romeinse ludi ontbreekt het pankration. Dit lijkt enkel iets Grieks te zijn geweest wat daarna is overgenomen omdat het een gevestigd onderdeel was bij de kroonspelen. Daarnaast zou de enorme populariteit ook een belangrijke factor kunnen zijn geweest om het onderdeel bij de Capitolijnse Spelen niet achterwege te laten. Een ander belangrijk voorbeeld naast de ludi magni of Romani is de naamgenoot van de Capitolijnse Spelen: de *Ludi Capitolini*. Deze werden opgericht in 387 v.Chr. door Marcus Furius Camillus en bestonden onder andere uit boksen en hardlopen.³⁴ In hoeverre de door Domitianus opgerichte versie gebaseerd is op de Republikeinse variant is onduidelijk, maar het wijdden van festivals aan Jupiter Capitolinus is een terugkerend thema. De ludi magni of Romani werden namelijk ook aan deze belangrijkste god van de Romeinen opgedragen.

Naast de zware en lichte sporten bestond ook nog de eerdergenoemde pentathlon. Dit was een vijfkamp die bestond uit het al genoemde worstelen en het lopen van het stadion. Daarnaast was er sprake van drie sporten die niet apart beoefend lijken te zijn: het speerwerpen, discuswerpen en verspringen. Als het speerwerpen, discuswerpen en verspringen alleen tijdens de pentathlon competitief werden beoefend betekent een vermelding van een van deze sporten dat de pentathlon op het programma moet hebben gestaan. Caldelli geeft aan dat er maar één bron is gevonden die de aanwezigheid van de pentathlon in het atletische programma van de Capitolijnse Spelen lijkt te bewijzen. Deze inscriptie beschrijft een pentathleet die meerdere wedstrijden wist te winnen en zo ook in Rome.³⁵ Daarnaast beschrijft Gouw nog een inscriptie van Titus Aelius Granianus. Dit was een hardloper die aan de Capitolijnse Spelen heeft deelgenomen, waarvan ook bekend is dat hij aan pentathlons deelnam vanwege

³² Carla M. Antonaccio, 'Sport and Society in the Greek West', in: *A Companion to Sport and Spectacle in Greek and Roman Antiquity* eds. Paul Christesen en Donald G. Kyle (Oxford 2013) 192-207, aldaar 203.

³³ Thuillier, *Sport in antiken Rom* 37.

³⁴ Ephraim Chambers, 'Capitoline Games', *Cyclopaedia, or an Universal Dictionary of Arts and Sciences* (Londen 1728).

³⁵ Caldelli, *L'Agon Capitolinus* 87-88; Appendix Tabel 1: Caldelli 53; SEG 28.859.

een overwinning bij de Olympische Spelen.³⁶ Het is mogelijk dat hij naast loopnummers ook de pentathlon heeft gedaan in Rome.

Voordat de Capitolijnse Spelen werden opgezet werden er ook al sporadisch atletische evenementen georganiseerd in Rome, maar deze werden vaak in tijdelijke locaties of in plaatsen als het Circus Maximus gehouden. Voor de organisatie van de evenementen van de Capitolijnse Spelen voegde Domitianus twee nieuwe gebouwen toe aan het stadsgezicht van Rome. Specifiek voor de atletische onderdelen liet Domitianus op het Marsveld zijn eigen stadion bouwen. Dit stadion werd dus speciaal voor de sporten in Griekse stijl aangelegd, maar het werd wel in de bekende Romeinse stijl gebouwd. Lee suggereert dat het opzetten van terugkerende spelen en de bouw van een blijvend stadion een relatieve stijgende populariteit van Griekse sport in de Romeinse wereld laat zien, waardoor er uiteindelijk genoeg interesse was om een permanent stadion te laten bouwen.³⁷

Door de relatief hoge populariteit en bekendheid van de Griekse periodos blijft de aanname bestaan dat door de situatie in de eerste eeuw na Christus, toen de Griekse wereld steeds meer deel werd van het Romeinse Rijk, de kroonspelen als model voor de Capitolijnse Spelen hebben gefungeerd. Hier moet echter een nuance bij worden aangebracht door aan te geven dat de typisch Griekse atletiek niet iets compleet nieuws was voor de Romeinen, in tegenstelling tot de manier waarop het vaak wordt verwoord. Om de introductie van atletische wedstrijden in Rome te verankeren konden de organisatoren zich dus ook beroepen op de Romeinse voorgeschiedenis. Daarnaast speelde de verering van Jupiter Capitolinus bij meerdere Republikeinse ludi een rol, waardoor de Capitolijnse Spelen van Domitianus zich op die manier ook in een religieus-sportieve traditie konden plaatsen.

Hippisch

Het hippische onderdeel van de Capitolijnse Spelen werd waarschijnlijk gehouden in het Circus Maximus, omdat het nieuwgebouwde stadion van Domitianus te klein was voor de wagens, maar ook omdat de wagenrennen volgens de Romeinse traditie werden georganiseerd.³⁸ Domitianus liet het Circus Maximus in deze tijd ook renoveren. Het is onbekend of dit speciaal voor de Capitolijnse Spelen werd gedaan, maar aangezien de keizer ook het stadion voor de atletische en het Odeum voor de muzikale onderdelen liet bouwen hoeft dit niet uitgesloten te worden. In Rome was het wagenrennen uitgegroeid tot een teamsport, waarbij vier *factiones* ieder maximaal drie wagens in de race mochten hebben. In het Circus Maximus pasten namelijk in totaal maar twaalf wagens. De teams konden onderscheiden worden

³⁶ Patrick Gouw, *Griekse Atleten in de Romeinse Keizertijd* (Amsterdam 2009) 241; Appendix Tabel 1: Gouw 15; Pausanias, *Ἑλλάδος Περιήγησι* 2.11.8.

³⁷ Lee, *Greek Sports in Rome* 538.

³⁸ Caldelli, *L'Agon Capitolinus* 78; Thuillier, *Sport im antiken Rom* 50.

van elkaar doordat ze ieder de wagens en de menners een eigen kleur gaven. Zo ontstonden de Roden, Witten, Groenen en Blauwen.³⁹

Deze manier van wagenrennen is compleet anders dan de vorm die bij de Griekse spelen werd gehanteerd. In Griekenland was er sprake van iedere wagen voor zich, wat uiteraard goed aansluit bij de Griekse mentaliteit waarbij competitie en overwinnen zeer belangrijk waren. Het wagenrennen was door het onderhoud van de wagens, de verzorging van de paarden en het lastige transporteren hiervan een dure sport om te beoefenen, zeker in vergelijking met de atletische onderdelen. De eigenaren van de paard en wagens waren dan ook mensen uit de elite die vervolgens gespecialiseerde menners inzetten om de wagens te besturen. De eigenaren werden echter tot overwinnaars gekroond.⁴⁰ Bij de Griekse spelen werd, naast races met twee- en vierspannen, ook ruitersport beoefend. Dit heeft in de Romeinse en Etruskische wereld nooit op het programma gestaan, afgezonderd van een race met ruiters te paard die vervolgens zelf moesten hardlopen.⁴¹ Door de Romeins-Etruskische geschiedenis heen zijn races gehouden met zowel twee-, drie- als vierspannen. De *quadriga* was echter net als in Griekenland verreweg het meest populair en was ook de vorm waarmee de *factiones* reden.

Bij het wagenrennen komt een inherent verschil tussen de Griekse en Romeinse sportwerelden naar voren. Bij de Grieken werd sport met name georganiseerd voor de competitie en prestige van de deelnemers. Bij de Romeinen was het vermaak van het publiek het hoogste doel. In het hoofdstuk over de status van de deelnemers zal hier dieper op worden ingegaan, maar in de basis had dit verschil het gevolg dat Griekse deelnemers tot de elite konden behoren, waar Romeinse deelnemers altijd slaven of vrijgelatenen waren. Dit wezenlijke verschil tussen Griekse en Romeinse sport komt bij het hippische onderdeel van de Capitolijnse Spelen het duidelijkst naar voren.⁴² Zo is er een duidelijke variatie in de vorm van het wagenrennen, wat ook wordt geïllustreerd door de arena's waarin werd gereden. In Olympia was dit een groot veld waarbij de toeschouwers vanaf de omliggende heuvels konden toekijken. Het Circus Maximus in Rome was een enorm stadion met ruimte voor publiek van aantallen boven de tienduizend die vanaf de tribunes goed zicht hadden op het spektakel.

Bij het hippische onderdeel van de Capitolijnse Spelen is dus duidelijk te zien dat wanneer er al sprake is van een succesvolle Romeinse traditie deze niet werd aangepast aan het Griekse model. Er valt zelfs te zeggen dat het Griekse model totaal niet terug is te zien; het is volledig gemodelleerd naar de Romeinse versie. De redenen hiervoor hebben hoogstwaarschijnlijk te maken met dat inherente verschil tussen de twee sporttradities. Het Romeinse publiek was al zo gewend aan deze manier van wagenrennen

³⁹ Tertullianus, *De Spectaculis* 9. "Such being the inventors who produced them, chariots very properly have their drivers clad in the colours of idolatry. For at first there were but two colours, white and red. White was sacred to Winter, for the gleaming white of the snow, red to Summer because of the sun's redness. Afterwards as pleasure and superstition gained ground together, some dedicated the red to Mars, others the white to the Zephyrs, the green to Mother Earth or Spring, the blue to Sky and Sea or Autumn." vert. Loeb Classical Library.

⁴⁰ Anchoring Innovation, <https://anchoringinnovation.nl/> (30-12-2022).

⁴¹ Thuillier, *Sport im antiken Rom* 20-21.

⁴² Caldelli, *L'Agon Capitolinus* 9-10.

– in tegenstelling tot de atletische wedstrijden die toch meer als een noviteit konden worden gezien – dat zij niet blij zouden zijn geweest wanneer deze hele traditie bij de Capitolijnse Spelen overboord zou worden gegooid. Aangezien de Romeinse sportwedstrijden met name op het vermaak van het publiek waren gericht zal dit dan ook niet zijn gebeurd. Hieruit blijkt dus dat Domitianus bij het opstellen van de Capitolijnse Spelen meer rekening heeft gehouden met de wensen van het Romeinse publiek dan met het correct volgen van de Griekse voorbeelden. Net als bij de atletische wedstrijden was de mogelijkheid om de introductie van de nieuwe spelen te kunnen verankeren in eigen Romeinse tradities dus van groot belang. Bij de hippische onderdelen komt dit zeer duidelijk naar voren omdat hier het Romeinse voorbeeld direct is overgenomen in de nieuwe spelen.

Muzikaal

Naast de atletische en hippische wedstrijden werden bij de Capitolijnse Spelen ook muzikale competities gehouden. Onder muzikaal vallen niet alleen wedstrijden waarbij instrumenten werden bespeeld, maar ook literaire wedstrijden waarbij men moest dichten of redevoeren. Het allereerste onderdeel op het programma van de spelen was de wedstrijd tussen herauten, de *keryx*. De winnaar van deze wedstrijd mocht de winnaars van alle andere evenementen uitroepen.⁴³ Het uitroepen van winnaars en aankondigen van evenementen werd van oudsher bij de Griekse spelen door deze herauten gedaan, in samenwerking met trompetters, *salpinktai*. Hieruit ontstonden wedstrijden tussen de herauten en trompetters, maar bij de Olympische Spelen bleven dit de enige muzikale competities. Alle onderdelen die in Griekenland bekend waren werden bij de Capitolijnse Spelen overgenomen. De toevoeging van muzikale competities was namelijk geen origineel idee; er waren al veel Griekse spelen waar dit soort competities werden gehouden waarvan de Pythische Spelen in Delphi het meest bekende voorbeeld is.⁴⁴ In eerste instantie waren er in Delphi competities voor het spelen van de *aulos*, het bespelen van de *kithara* en het zingen met begeleiding van de aulos of kithara.⁴⁵ Het zingen onder begeleiding van de aulos werd al snel afgeschaft. In de tijd dat Griekenland onder Romeins bewind kwam te staan waren onder andere dans, theater en retorische wedstrijden toegevoegd.⁴⁶

Bij de Capitolijnse Spelen werden zowel de literaire als de muzikale evenementen allen opgevoerd in het tweede gebouw dat door Domitianus voor de Capitolijnse Spelen aanlegde: het Odeum. Het Odeum was een overdekt theater en zat vast aan het stadion voor de atletische onderdelen. De wedstrijden zonder instrumenten waren redevoering door orators, wedstrijden in komedies en tragedies en wedstrijden waarbij dichters geïmproviseerde gedichten moesten componeren op basis van een aan hen gepresenteerd thema. Al deze wedstrijden werden zowel in de Griekse als in de Latijnse taal

⁴³ Caldelli, *L'Agon Capitolinus* 69.

⁴⁴ Lee, 'Greek Sports in Rome' 533.

⁴⁵ De aulos was een soort fluit met een rieten mondstuk waarvan er vaak twee tegelijk werden bespeeld. De kithara was een soort lier; een snaarinstrument.

⁴⁶ Pausanias, *Ἑλλάδος Περιήγησι* 10.7.2-7; David G. Romano, 'Athletic Festivals in the Northern Peloponnese and Central Greece', in: *A Companion to Sport and Spectacle in Greek and Roman Antiquity* eds. Paul Christesen en Donald G. Kyle (Oxford 2013) 176-191, aldaar 180.

gehouden. Daarnaast werd bij latere edities van de Capitolijnse Spelen ook het onderdeel *pantomime* toegevoegd, een soort danswedstrijd. Het enige onderdeel dat origineel is in Rome is *chorocitharistae*, oftewel het spelen van de kithara onder begeleiding van een koor. Caldelli wijst in haar voetnoten op de suggestie van Bélis dat Domitianus de eerste zou zijn geweest die dit onderdeel toevoegde.⁴⁷ Het is waarschijnlijk dat dit onderdeel is ingebed in Romeinse tradities. Het bespelen van de lier en ook zang onder begeleiding van snaarinstrumenten was veelvoorkomend in de Romeinse wereld net als dat zingen in koren gebruikelijk was.⁴⁸ Dit zou dus betekenen dat Domitianus dit onderdeel heeft toegevoegd, omdat deze vorm van muziek in Rome al bekend gebruik was.

Naast de *chorocitharistae* zijn de muzikale onderdelen van de Capitolijnse Spelen verankerd in de Griekse spelen waar ook muzikale onderdelen op het programma stonden. De Capitolijnse Spelen baseren zich hier dus niet op het precedent van de Olympische Spelen, maar sluiten aan bij onder andere de Pythische Spelen. Een duidelijk verschil met de Griekse spelen is dat in Rome ook wedstrijden in het Latijn werden gehouden. Dit is echter een logische stap en betekent niet dat Romeinse voorbeelden werden nagevolgd. Voor zover men weet werden er ook geen Romeinse dichtvormen toegevoegd. Het onderwerp van de gedichten en redevoeringen was met name lofredes voor Jupiter Capitolinus. Aan de ene kant is dit het volgen van Romeinse traditie omdat de Romeinse godheid wordt aanbeden. Aan de andere kant is dit juist het volgen van het Griekse voorbeeld omdat de onderwerpen bij die spelen vaak ook lofredes waren voor de godheid aan wie de spelen waren gewijd. Kortom kan worden gezegd dat de muzikale competities van de Capitolijnse Spelen in de bestaande Griekse mal zijn gegoten, met daarbij de logische toevoegingen van eigen taal, eigen onderwerpen en één onderdeel gebaseerd op eigen muziektradities.

⁴⁷ Alex Hardie, 'Poetry and Politics at the Games of Domitian', in: *Flavian Rome. Culture, Image, Text*, eds. Antony J. Boyle en William J. Dominik (Leiden 2003) 125-147, aldaar 127-134; Caldelli, *L'Agon Capitolinus* 68-78, voetnoot (88) op pagina 69.

⁴⁸ Günther Wille, *Musica Romana* (Amsterdam 1967).

Deelnemers

Hoe zijn de overeenkomsten of verschillen wat betreft deelnemers tussen de Capitolijnse Spelen en precedenten te verklaren?

In dit hoofdstuk zullen de deelnemers van de Capitolijnse Spelen op een rijtje worden gezet om te trachten een analyse te maken van wie deze deelnemers waren, waar ze vandaan kwamen en in hoeverre dit overeen komt met het deelnemersveld van de Griekse spelen. Daarbij moet worden gezegd dat een groot deel van het deelnemersveld zowel aan de spelen in Griekenland als in Rome meededen. Dit was echter niet bij alle onderdelen het geval. De deelnemers zullen worden geanalyseerd op drie gebieden: gender, afkomst en status.

Gender

Een belangrijk en veelgenoemd citaat van Suetonius beschrijft dat bij de Capitolijnse Spelen hardloophwedstrijden ‘*etiam virgines*’ werden gehouden; ook tussen meisjes.⁴⁹ Dit is – naast dezelfde beschrijving van Cassius Dio – de enige bron hierover en daarom is het lastig om dit evenement in het programma van de spelen te plaatsen. Ten tijde van de oprichting van de Capitolijnse Spelen waren er bij de Pythische, Isthmische en Nemeïsche Spelen loopnummers voor vrouwen. Bij de Olympische Spelen was dit nooit het geval, maar hier werden wel de *Heraia* georganiseerd: een festival van vrouwen ter ere van Hera.⁵⁰ Over deze wedstrijden bestaat echter debat. Enerzijds worden de wedstrijden gezien als een vrouwelijk equivalent van de Olympische Spelen, het hoogst haalbare sportieve evenement voor vrouwen. Anderzijds wordt beweerd dat de *Heraia* een soort lokaal initiatieritueel waren en geen serieuze sportwedstrijd. Dit blijft onduidelijk, maar aangezien de wedstrijden in een afgesloten omgeving werden gehouden was het religieuze element bij deze wedstrijden waarschijnlijk van groter belang dan het sportieve.⁵¹

In Rome was de sport- en spektakelwereld een stuk toegankelijker voor vrouwen en in de Keizertijd werden wedstrijden voor vrouwen – waaronder met name loopnummers voor meisjes – steeds gebruikelijker en ook onderdeel van sommige sportfestivals. In de Griekse wereld komen vanaf deze tijd ook voor het eerst beschrijvingen van vrouwelijke overwinnaars bij niet-hippische evenementen voor. De Romeinse houding ten opzichte van vrouwen in de sportwereld ligt volgens Kyle wellicht in Hellenistische en Etruskische tradities, waarbij vrouwen meer publieke rollen vervulden dan in het klassieke Griekenland.⁵² De suggestie dat de race voor meisjes bij de Capitolijnse Spelen gebaseerd zou zijn op de *Sebasta* sluit goed bij deze theorie aan.⁵³ Ondanks dat er naast de beschrijvingen van Suetonius en Cassius Dio niets bekend is over de hardloophwedstrijd voor meisjes zou gesuggereerd kunnen worden

⁴⁹ Suetonius, *Domitianus* 4.4.

⁵⁰ Lee, ‘Greek Sports in Rome’ 533.

⁵¹ Donald G. Kyle, ‘Greek Female Sport’, in: *A Companion to Sport and Spectacle in Greek and Roman Antiquity* eds. Paul Christesen en Donald G. Kyle (Oxford 2013) 258-275, aldaar 264-266.

⁵² *Ibidem*, 270-271.

⁵³ Van Nijf et al, ‘Domitian and the Capitolia’ 126.

dat dit onderdeel vanuit Romeinse traditie is geïnitieerd; losstaand van het feit of het evenement een met name sportieve of ritualistische rol had.

In tegenstelling tot de Romeinse relatieve openheid voor vrouwen binnen de sport- en spektakelwereld, waren vrouwen volledig uitgesloten van deelname aan het wagenrennen. Redenen hiervoor zouden kunnen zijn dat er op het wagenrennen werd gewed, dat de fysieke inspanning van de mannen te hoog was of dat het een te gevaarlijke sport werd gevonden.⁵⁴ Het is onbekend of binnen de organisatie van de *factiones* ook rollen waren weggelegd voor vrouwen, maar in ieder geval de mannen, de managers en de eigenaren waren mannelijk. Ook in Griekenland was het zo goed als onmogelijk voor vrouwen om als wagenmannen deel te nemen aan wedstrijden, als eigenaren waren er echter wel veel mogelijkheden.

Omdat de overwinnaar van de hippische onderdelen van Griekse spelen de eigenaar was van de paard en wagens was het mogelijk voor iedereen uit de elite met genoeg geld om dit te bereiken. Zo zijn er ook verhalen bekend over kinderen of zelfs steden als overwinnaar en dit zorgde ervoor dat meerdere vrouwen overwinningen behaalden bij de Olympische Spelen. Een voorbeeld hiervan is de overwinning van de Ptolemaeïsche prinses Berenike die wordt beschreven in een gedicht op een papyrus.⁵⁵

τεθρίππου δὲ τελείο(υ) ἀεΐδετε τὸν Βερ[ε]νίκη[ς]
τῆς βασιλευούσης, ᾧ Μακέτα[ι], στέφανον.

Bezing, Macedonische vrouwen, de krans van prinses Berenike in
het vierspan met volwassen paarden.⁵⁶

Wederom speelt het inherente verschil tussen de Romeinse en Griekse sportwerelden een rol bij de vorm van het wagenrennen. Dit verschil gaf Griekse vrouwen de mogelijkheid om een overwinning te behalen, terwijl dit voor Romeinse vrouwen ondenkbaar was.

Afkomst

De deelnemers van de Capitolijnse Spelen kwamen uit veel verschillende delen van het Romeinse rijk. Op basis van de gegevens van de website connectedcontests.org van de Rijksuniversiteit Groningen en de beschrijvingen van Caldelli kan de grafiek op de volgende pagina worden samengesteld waarin de oorspronkelijke afkomst van de deelnemers wordt weergegeven. Er is bij het samenstellen van de gegevens alleen gebruik gemaakt van de inscripties waarvan zeker is dat deze een deelname aan de Capitolijnse Spelen beschrijven. Zo zijn de *Capitilionici dubbi* van Caldelli niet meegenomen. De meeste deelnemers van connectedcontests.org komen van Caldelli, maar daarnaast zijn ook beschrijvingen van met name Gouw, en Strasser en Robert toegevoegd.⁵⁷ In totaal zijn er inscripties van

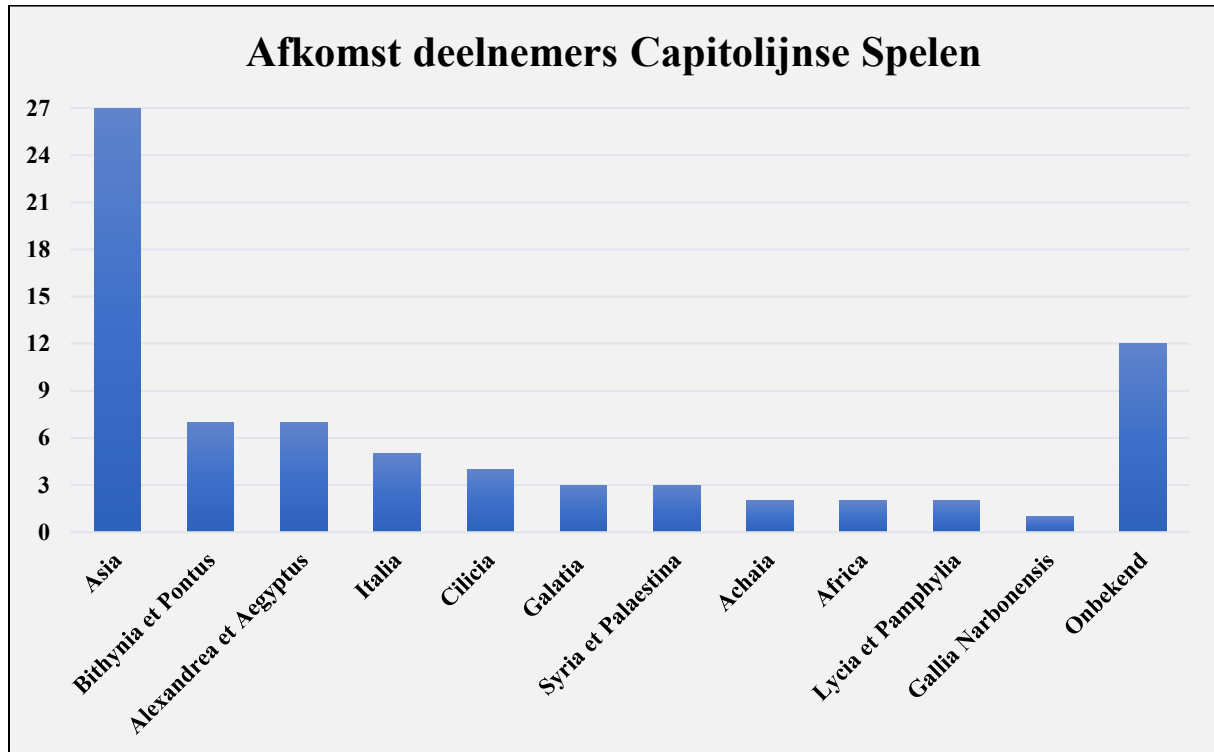
⁵⁴ Thuillier, *Sport im antiken Rom* 132.

⁵⁵ Ancient Olympics, <http://ancientolympics.arts.kuleuven.be/sourceNL/D065NL.html> (07-01-2023).

⁵⁶ Posidippus, *Ep.* 78 (P. Mil. Vogl. XII 20-33), vert. Ancient Olympics.

⁵⁷ Connected Contests, <https://connectedcontests.webhosting.rug.nl/> (07-01-2023); Caldelli, *L'Agon Capitolinus*; Gouw, *Griekse Atleten in de Romeinse Keizertijd*.

75 verschillende deelnemers behandeld. Alle gegevens zijn in tabellen en andere figuren verzameld en kunnen worden geraadpleegd in de Appendix.

Aan de hand van deze grafiek kan de conclusie worden getrokken dat de overgrote meerderheid uit het oostelijke deel van het rijk kwam en met name uit Azië. Afgezien van *Italia*, *Africa* en *Gallia Narbonensis* kunnen alle andere provincies zeker worden omschreven als oorspronkelijk Hellenistisch en daarmee ook als gebieden die al een lange geschiedenis van deelname aan de Griekse spelen hadden. Dat betekent dat in totaal maar acht van de 75 deelnemers afkomstig was uit ‘nieuwe’ gebieden. Van deze acht was geen enkele een atleet: vijf waren Latijns dichter, één was Grieks dichter, één was een pantomimus en één was wagenmenner.⁵⁸ Er kan dus worden geconstateerd dat de deelnemers van Hellenistische oorsprong op atletisch en instrumentaal gebied nog ver voor lagen op de rest van het rijk. Dit is deels een logische constatering aangezien atletiek, en zeker competitieve atletiek, van oudsher al een veel grotere plaats innam in de Hellenistische samenlevingen en zij dus een veel grotere kans hadden om een overwinning te behalen. De meeste inscripties worden opgesteld voor overwinnaars, niet voor verliezende deelnemers. Wat betreft de instrumentalisten is het echter niet zozeer logisch aangezien muziek en het bespelen van instrumenten zoals al werd aangegeven ook een belangrijke plaats in de Romeinse samenleving innam. Het gebrek aan overwinnaars op dit gebied zou echter verklaard kunnen worden door het ontbreken van een muzikaal wedstrijdelement waardoor er wellicht een minder goede omgeving was voor het ontstaan van virtuozen.

⁵⁸ Achtereenvolgens in de Appendix. Tabel 2: Caldelli 05, 06, 09, 17, 64; 07; 54. Tabel 3: Caldelli 62.

De aanwezigheid van niet-Griekse deelnemers bij de hippische evenementen is te verklaren door de bestaande traditie van wagenrennen. De enige twee inscripties van *agitatores* die uitkwamen voor de *factiones* maar ook deelnamen aan de Capitolijnse Spelen zijn die van M. Aurelius Liber, afkomstig uit Afrika, en P. Aelius Gutta Calpurnianus, waarvan de afkomst niet wordt benoemd. Wel komt uit de inscriptie naar voren dat Gutta de zoon was van Marius Rogatus.⁵⁹ Rogatus was een naam die vooral werd gegeven aan mannen uit Noord-Afrika en het is dus waarschijnlijk dat Gutta ook uit Afrika afkomstig was. Wagenmenners die normaal streden in de *factiones* kwamen als slaven of vrijgelatenen uit alle delen van het rijk; vaak uit Afrika, Griekenland of Spanje.⁶⁰ Gebaseerd op deze informatie en de twee inscripties kan worden aangenomen dat hetzelfde deelnemersveld van de *factiones* ook bij de Capitolijnse Spelen werd ingezet. Er kan dus worden gesteld dat het wagenrennen ook op het gebied van deelnemers volledig is verankerd in de bestaande Romeinse traditie. Dit betekent ook dat het onmogelijk was voor andere goede wagenmenners en -eigenaren om een overwinning te behalen bij de Capitolijnse Spelen. De enorme populariteit van de wagenrennen en de gekleurde *factiones* zorgden voor een duidelijke voorkeur voor de Romeinse beleving van sport en spektakel, in plaats van een prioriteit voor competitie.

Wat betreft de literaire onderdelen is ook duidelijk te zien dat bij de *keryx*, *komodos* en *tragodos*, onderdelen die ook in Griekenland op het programma stonden, de deelnemers uit het oosten kwamen. Daar staat tegenover dat bij de competitie tussen de *poeta Latinus* alleen dichters uit het westen van het rijk deelnamen; namelijk uit Afrika, Gallia Narbonensis en *Suessa Aurunca* en *Histonium* in Italia.⁶¹ De dichter Statius was afkomstig uit *Neapolis* en nam volgens Caldelli ook deel aan de competitie voor Latijnse dichters.⁶² De beschrijving in zijn werk *Silvae* lijkt echter aan te geven dat hij deelnam aan het zingen onder begeleiding van de lier.⁶³ Bij de andere onderdelen van *poeta Graecus* en *pantomimus* is de afkomst van de deelnemers meer divers en zowel uit het oosten als het westen van het rijk. Bij deze onderdelen was het blijkbaar ook mogelijk voor Romeinse mannen om deel te nemen en te overwinnen. Dit zou deels te maken kunnen hebben met een betere beheersing van het Latijn, maar dat verklaart niet hoe de zeer jonge tiener Q. Sulpicius Maximus kon deelnemen aan de wedstrijd voor Griekse dichters en hoe Statius kon zingen met de lier, mocht dit het onderdeel zijn geweest waar hij aan deelnam. Dat Romeinse mannen wel deelnamen aan de literaire wedstrijden – en niet aan atletiek en wedstrijden met instrumenten – komt namelijk doordat bij deze vorm van competitie deelname van mannen uit de hogere klassen van de samenleving in Rome wel geaccepteerd was.

⁵⁹ Appendix Tabel 3: Caldelli 27 en 62; ILS, 5296; ILS 5288.

⁶⁰ Thuillier, *Sport im antiken Rom* 131-132.

⁶¹ Appendix Tabel 2: Caldelli 04, 05, 09, 17; Als laatste is er nog Collinus (Appendix Caldelli 04) waarvan de afkomst onbekend is maar wiens naam naar alle waarschijnlijkheid op Romeinse afkomst duidt.

⁶² Appendix Tabel 2: Caldelli 06.

⁶³ Statius, *Silvae* 3.5.31-34.

Status

Zoals eerder aangegeven zorgden de verschillende opvattingen over sport ervoor dat in Griekenland alleen vrije mannen deel konden nemen aan de spelen, waar in Rome juist slaven en vrijgelatenen moesten opdraven om het publiek van vermaak te voorzien. Het is interessant om te kijken hoe deze dynamiek zich heeft verplaatst door de introductie van de Capitolijnse Spelen in Rome. Caldelli beschrijft dat een algemene beweging te zien is waardoor sociale en culturele barrières werden overwonnen. Bij deze beweging is deels een sociale transformatie zichtbaar, maar ook dat er al een bepaalde samenvloeiing tussen de Romeinse en Griekse werelden heeft plaatsgevonden.⁶⁴

In Griekenland was een open competitie met de beste atleten de hoogste prioriteit waardoor de enige verplichting voor deelname aan sportwedstrijden vrijheid was; alleen slaven werden geweerd. In de praktijk was de sportwereld met name het speelveld van de elite omdat sport veel geld kon kosten, al helemaal als men kans wilde maken op een overwinning. Met name deelname aan hippische wedstrijden was zo duur dat het onmogelijk was voor iemand buiten de elite om deel te nemen en laat staan te overwinnen. In Rome was van oudsher precies het tegenovergestelde het geval: de elite zat op de tribune en de slaven en vrijgelatenen namen deel aan de wedstrijden.⁶⁵

Bij de Capitolijnse Spelen was met uitzondering van het wagenrennen het gros van alle deelnemers een vrij man. De atleten waren professionals die naast de sport waarschijnlijk weinig andere publieke taken hadden. Sommigen van hen bekleedden het ambt van *βουλευτής*, Grieks ambtenaar, maar dit was in deze gevallen waarschijnlijk meer een eretitel dan een daadwerkelijke functie. Buiten de atletische wedstrijden waren er ook vrijgelatenen aanwezig als deelnemers. Uiteraard als wagenmenners, omdat dit volgens Romeins traditie werd gedaan, maar er waren ook twee keizerlijke vrijgelatenen die deelnamen als pantomimes. Ondanks dat keizerlijke vrijgelatenen praktisch gelijk stonden aan plaatselijke aristocraten, deelden zij wel het muzische speelveld met mensen uit de hoogste klassen van de samenleving. Zo zijn een senator, gemeentelijk notaris en een hoge ambtenaar te identificeren bij de literaire wedstrijden.⁶⁶

Deze combinatie van achtergronden van deelnemers laat zien dat de muzikale en literaire onderdelen de behoeftes van beide opvattingen over sport lijken te behartigen. Het was mogelijk om zowel een competitie met de beste participanten te creëren als hiermee het hoogste niveau van vermaak te bereiken. Doordat de beste dichters en sprekers vaak uit de hogere klassen van de samenleving kwamen, konden zij bij de *agon musicus* het podium delen met de beste instrumentalisten die uit verschillende klassen kwamen. Dat twee vrijgelaten pantomimes op hetzelfde podium stonden als een

⁶⁴ Caldelli, *L'Agon Capitolinus* 94.

⁶⁵ Ancient Olympics, <http://ancientolympics.arts.kuleuven.be/nl/TD002NL.html> (09-01-2023).

⁶⁶ Caldelli, *L'Agon Capitolinus* 94-97.

De Capitolijnse Spelen en hun voorgangers

senator, notaris en ambtenaar bracht twee sociale werelden samen die normaal gesproken ver bij elkaar vandaan bleven.

De verankering van het deelnemersveld wordt duidelijk door het doel van elk onderdeel van de competitie apart te analyseren. De verhouding tussen vermaak en competitie als doel is bij ieder onderdeel anders. De atletische wedstrijden zijn een competitie voor de met name Griekse deelnemers, maar blijven voor de Romeinen zelf met name een vorm van vermaak. Het wagenrennen blijft dezelfde vorm houden en is dus zo goed als compleet gericht op het vermaken van het publiek. De muzikale en literaire competities bieden sowieso vermaak omdat deze vorm van kunst in de Romeinse wereld bekend is en wordt gewaardeerd, maar bieden daarnaast ook de mogelijkheid tot competitie. Alle drie de onderdelen zijn op een eigen manier ingericht om zoveel mogelijk aan te slaan bij de belangrijkste doelgroep en zijn ieder dus in meerdere aspecten van zowel de Griekse als de Romeinse samenleving verankerd.

Prijzen

Op welke manieren zijn de prijzen die deelnemers aan de Capitolijnse Spelen konden winnen gebaseerd op Griekse precedenten?

De Capitolijnse Spelen pasten zich wat betreft het uitreiken van de prijzen aan de bestaande Griekse traditie aan. Specifieker werden ze onderdeel van de kroonspelen en reikten ze dus kransen uit aan de overwinnaars. Aan deze kransen zat een grote religieuze lading die aansloot bij de religieuze aard van de festivals. Daarnaast werd vanaf de Romeinse Keizertijd ereburgerschap uitgedeeld. In de Griekse wereld was dit nagenoeg compleet symbolisch, maar het burgerschap kon in de Romeinse wereld meer betekenen.

Kransen

De Capitolijnse Spelen werden onderdeel van de *periodos*, de kroonspelen. De spelen hadden deze naam omdat de overwinnaars een krans op hun hoofd kregen als teken van de overwinning. Deze krans was de enige materiële prijs die de winnaars kregen bij deze spelen, in tegenstelling tot andere, kleinere spelen waar ook geldprijzen werden uitgereikt. Op deze manier onderscheidden de kroonspelen zich van de kleinere spelen en maakten zij zich ook populairder bij deelnemers. Het ontvangen van zo'n krans bracht namelijk veel extra's met zich mee. Zodra de overwinnaars in hun geboortestad terugkeerden, ontvingen ze vaak een triomftocht (*eiselas*) en veel financiële beloningen, zoals gratis maaltijden, kortingen op belasting en pensioenen. Dit werd door de Romeinen uitgebreid met *obsonia*. Dit waren dezelfde soort extra's als hierboven genoemd, maar ditmaal werd het door de keizer gefinancierd. Deze traditie en het duidelijke onderscheid tussen de kroonspelen en de andere spelen zorgden ervoor dat de Capitolijnse Spelen vanaf de oprichting gelijk bij de meest prestigieuze spelen behoorden.⁶⁷ Zo plaatsten de Capitolijnse Spelen zich dus ook in de bestaande Griekse traditie.

In Olympia was de krans gemaakt van olijfbladeren, in Delphi was dit een lauwerkrans en in Rome werd een krans van eikenbladeren uitgereikt. De eik stond symbool voor Jupiter (Capitolinus), de godheid aan wie de spelen werden toegewijd. Deze symboliek is ook terug te zien bij de Olympische en Pythische Spelen. Bij de Olympische wordt Zeus vereerd die verblijft op de berg Olympus. Zeus is niet op dezelfde manier verbonden aan de olijfkrans als Jupiter aan de eik, maar Pausanias beschrijft wellicht de ontstaansgeschiedenis van de olijfkrans die op deze manier ook aan Zeus kan worden gelinkt.⁶⁸ De Pythische Spelen werden gehouden ter ere van Apollo, die vaak wordt afgebeeld met een lauwerkrans op zijn hoofd wat de keuze voor de lauwerkrans als prijs verklaart. De naam van de spelen in Delphi komt niet van een heilige berg zoals bij de Capitolijn en de Olympus, maar van de stichtingsmythe waarin Apollo het monster Python weet te doden.⁶⁹

⁶⁷ Ancient Olympics, <http://ancientolympics.arts.kuleuven.be/nl/TD000NL.html> (09-01-2023); Caldelli, *L'Agon Capitolinus* 105-108.

⁶⁸ Pausanias, *Ἑλλάδος Περιήγησι* 5.7.7.

⁶⁹ Ovidius, *Metamorphoses* 1.437-447.

Het is opvallend dat de religieuze vergelijkingen tussen de Capitolijnse en Olympische Spelen praktisch de enige zijn. Uiteraard zijn er op basaal niveau veel overeenkomsten, maar de Capitolijnse Spelen lijken zich afgezien van de religieuze verwijzingen wat betreft de verering van de oppergod en de vernoeming naar de heilige berg weinig te baseren op de Olympische Spelen. Wat betreft de organisatie van de onderdelen is een vergelijking met de Pythische Spelen veel duidelijker te maken. Wellicht zou dit te maken kunnen hebben met de rol van Olympia als de traditionele spelen, die daardoor weinig van hun originele opzet afweken. Zo is te zien dat er geen muzikale competities werden toegevoegd, terwijl dit bij de Isthmische en Nemeïsche Spelen wel in latere tijd is gebeurd. Ondanks dat de Capitolijnse Spelen zich waarschijnlijk graag als evenbeeld van de Olympische Spelen wilden portretteren, moesten ze om aan te slaan ook meegaan met de ‘trends’ die bij de andere spelen wel werden nagevolgd.

De verbinding van de spelen in Rome met Jupiter Capitolinus kan in twee religieuze tradities worden geplaatst. De vernoeming van de spelen naar Jupiter Capitolinus past goed binnen de Romeinse traditie waarbij zaken aan deze godheid worden opgedragen. Ook binnen de competitieve wereld zijn er precedentes waarbij eerdere Romeinse ludi aan Jupiter worden opgedragen en zoals eerder genoemd is er zelfs een eerdere versie van Ludi Capitolini georganiseerd. De vernoeming van de Capitolijnse Spelen naar Jupiter past binnen deze traditie en kan ook nog worden verklaard door de persoonlijke verbinding van Domitianus met de Romeinse oppergod. Daarnaast sluiten de Capitolijnse Spelen ook aan bij de Griekse traditie door de spelen aan een godheid van vergelijkbaar belang op te dragen en een connectie te leggen met een heilige heuvel of berg zoals de Olympus en de Capitolijn. De overname van traditie komt ook naar voren bij de uitreiking van de kransen bij een overwinning. Dit is gebaseerd op Grieks voorbeeld maar uiteraard wel aangepast naar de Romeinse religieuze traditie.

Burgerschap

In de oudheid had iedere vrije man burgerschap van hun stad van oorsprong; de *patria naturae*. Dit was burgerschap van oorsprong waar bepaalde rechten aan verbonden zaten en wat een belangrijk onderdeel van de identiteit van personen was. De stad van oorsprong werd bij vermeldingen op bijvoorbeeld inscripties benoemd en zo is het mogelijk om de afkomst van deelnemers te bepalen. Als vertegenwoordigers van hun stad namen de atleten, wagenmenners, muzikanten en dichters deel aan de spelen en in deze thuisstad werden ze in het geval van een overwinning dus ook gehuldigd. Voor deze deelnemers werkte burgerschap van een stad in de Griekse tijd vergelijkbaar met het uitkomen voor een team of land tegenwoordig. Steden wilden dan ook graag overwinnaars uit laten komen voor hun stad en er zijn situaties bekend waarbij atleten uitkwamen voor andere steden waardoor conflicten konden

ontstaan.⁷⁰ Zo beschrijft Pausanias een atleet die voor een andere stad spelen had gewonnen wat hem door zijn oude thuisstad niet in dank werd afgenomen.

*Ἀστύλος δὲ Κροτωνιάτης Πυθαγόρου μὲν ἔστιν ἔργον· τρεῖς δὲ ἔφεξις
Ὀλυμπίασι σταδίου τε καὶ διαύλου νίκας ἔσχευ. Ὅτι δὲ ἐν δύο ταῖς ὑστέραις ἐς
χάριν τὴν Ἰέρωνος τοῦ Δεινομένουσ ἀνηγόρευσε αὐτὸν Συρακούσιον, τούτων
ἔνεκα οἱ Κροτωνιάται τὴν οἰκίαν αὐτοῦ δεσμοτήριον εἶναι κατέγνωσαν, καὶ
τὴν εἰκόνα καθεῖλον παρὰ τῆ Ἥρα τῆ Λακινία κειμένην.*

Het beeld van Astylos van Kroton is het werk van Pythagoras. In drie opeenvolgende olympiaden behaalde hij overwinningen in het stadion en de diaulos. Omdat hij zich bij zijn twee laatste overwinningen liet proclameren als Syracuseaan, om in de gunst te komen van Hieron, de zoon van Deinomenes, daarom besloten de burgers van Kroton om zijn huis in een gevangenis te veranderen en ze vernielden zijn beeld dat bij de

Lakinische Hera stond.⁷¹

Vanaf de Romeinse tijd ontstond de gewoonte om ereburgerschap van de organiserende stad als prijs te overhandigen aan overwinnaars van spelen. Het eerdergenoemde burgerrecht van oorsprong (*patria naturae*) en dit ereburgerschap zijn beide verschillend van het Romeinse juridische burgerschap (*patria civitatis* of *iuris*). Deze vorm van burgerschap is effectief en betekent dus dat men juridisch, politiek en financieel een officieel Romeins burger is. Het ereburgerschap dat werd uitgereikt bij een overwinning bij spelen had niet deze functie en fungeerde meer als een soort eretitel met enkel een eervolle waarde. Het werd mogelijk voor deelnemers om meerdere nationaliteiten te bemachtigen en zo wellicht ook meerdere beloningen voor zichzelf op te strijken. Dit verklaart ook de lange lijsten van titels en burgerschappen die zeer goede atleten lieten opschrijven of die voor hen werden opgeschreven.⁷²

De traditie van het uitreiken van ereburgerschap werd ook bij de Capitolijnse Spelen gevolgd. Van Nijf beweert dat er maar drie overwinnaars Romeins ereburgerschap hebben bemachtigd door de Capitolijnse Spelen, maar Caldelli geeft aan dat over het algemeen alle overwinnaars het ereburgerschap hebben gekregen.⁷³ Dit kan naast inscripties of teksten waarin dit expliciet wordt gezegd worden afgeleid aan de namen van de overwinnaars. Deze namen waren namelijk allemaal meervoudig en vaak gelatiniseerd, ook bij de spelen van voor de *Constitutio Antoniniana*.⁷⁴ De namen zijn herkenbaar

⁷⁰ Ancient Olympics, <http://ancientolympics.arts.kuleuven.be/nl/TD023NL.html> (11-01-2023); Caldelli, *L'Agon Capitolinus* 92-94.

⁷¹ Pausanias, *Ἑλλάδος Περιήγησι* 6.13.1, vert. Ancient Olympics.

⁷² Caldelli, *L'Agon Capitolinus* 92-94.

⁷³ Van Nijf et al, 'Domitian and the Capitolia' 128; Caldelli, *L'Agon Capitolinus* 93.

⁷⁴ De *Constitutio Antoniniana* was een edict van keizer Caracalla uit 212 na Christus waardoor iedere vrije man uit het Romeinse rijk het Romeinse burgerrecht verkreeg.

De Capitolijnse Spelen en hun voorgangers

gelatiniseerd omdat ze naast de persoonlijke naam van de overwinnaar vaak de *praenomen* en de *nomen* van de organiserende keizer bevatten. Sommige deelnemers wisten meerdere overwinningen te behalen en namen dus deel onder een gelatiniseerde naam. Dit resulteerde erin dat sommige overwinnaars hun naam niet meer veranderden naar de organiserende keizer en ook dat overwinnaars hun naam veranderden ondanks dat ze al in het bezit van het Romeinse burgerschap waren.⁷⁵

Het uitreiken van het ereburgerschap was niet opgenomen in de Romeinse wet, maar het was de gewoonte of traditie om dit te doen. Deze traditie begon in Griekenland zoals gezegd pas vanaf de tijd dat de Griekse gebieden onder heerschappij van Rome stonden. In de eeuwen daarvoor was dit nog niet de gewoonte en de grote atleten van deze tijd hebben dan ook geen extra titels van ereburgerschap op hun palmares staan. Aan de hand hiervan zou gesuggereerd kunnen worden dat het uitreiken van ereburgerschap door Griekse steden is gebaseerd op de introductie van Romeins burgerschap in de Griekse wereld. Het uitreiken van ereburgerschap bij de Capitolijnse Spelen kan direct gebaseerd zijn op het precedent van de spelen in Griekenland, maar indirect kan deze overname alleen mogelijk zijn gemaakt door de intrede van het Romeins burgerschap in de Griekse wereld.

⁷⁵ Caldelli, *L'Agon Capitolinus* 93, zie hier ook een aantal voorbeelden van namen van sporters gelinkt aan de organiserende keizers.

Conclusie

In dit onderzoek is gekeken naar de manieren waarop de Capitolijnse Spelen kunnen worden verklaard vanuit verschillende precedents. Door de onderdelen, deelnemers en prijzen te analyseren en deze te verbinden met voorgangers en bestaande tradities is getracht een beeld te geven van de verankering van de Capitolijnse Spelen.

De Capitolijnse Spelen waren net als veel Griekse precedents drievoudig. Met een atletisch, hippisch en muzikaal onderdeel liet het zich het meest vergelijken met de Pythische Spelen; bij de Olympische Spelen werden namelijk geen muzikale competities georganiseerd. De onderdelen van het muzikale programma zijn nagenoeg identiek aan de Griekse voorgangers afgezien van competities in het Latijn en een onderdeel uit de Romeinse muzikale traditie. Het hippische onderdeel is zo goed als identiek aan het bestaande wagenrencircuit van Rome. Het atletische onderdeel volgt de middenweg door het programma van de Griekse spelen als model te gebruiken, maar het idee dat atletische wedstrijden een complete noviteit waren in Rome moet worden genuanceerd. De Capitolijnse Spelen konden zich op dit gebied voor verankering namelijk ook beroepen op bestaande Etruskische en vroeg-Romeinse religieus-sportieve tradities waar dezelfde soorten onderdelen ook al op het programma stonden.

Wat betreft de deelnemers komt naar voren dat de deelnemers met name uit bestaande competities naar Rome zijn gekomen of gehaald voor de Capitolijnse Spelen. De atleten kwamen vanuit de Griekse wereld, de wagenmenners en *factiones* vanuit het Romeinse circuit, de muzikale deelnemers met name uit het oosten en de literaire deelnemers met namen uit het westen van het rijk. Het organiseren van sportwedstrijden voor vrouwen, zoals de hardloophwedstrijd voor meisjes, is direct overgenomen van Griekse ritualistische voorbeelden, maar deze voorbeelden hebben hoogstwaarschijnlijk kunnen ontstaan door een overname van de Romeinse relatieve openheid voor vrouwen bij sport. Bij het wagenrennen was dit echter compleet het tegenovergestelde: deelname was in Rome voor vrouwen verboden terwijl er meerdere Griekse winnaressen bekend zijn doordat overwinningen door rijkdom werden bepaald. De status van de deelnemers is net als de afkomst per onderdeel verschillend. De atleten en instrumentalisten waren vrije mannen die met name uit de hogere kringen van de Hellenistische wereld kwamen, de leden van de *factiones* waren uitsluitend slaven of vrijgelatenen en de literaire deelnemers kwamen uit de Romeinse elite.

Bij dit onderscheid in status van deelnemers komt heel duidelijk het inherente verschil tussen de Griekse en Romeinse sportwerelden naar voren. Het doel van Griekse sport was het creëren van een open competitie omdat het principe van ‘moge de beste winnen’ de prioriteit had, vermaak stond hierbij op de tweede plaats. Het gevolg is dat de deelnemers met name uit de hogere kringen van de samenleving kwamen. In Rome is het omgekeerde het geval; vermaak stond op de eerste plaats. Hierdoor zat de elite op de tribunes en moesten slaven en vrijgelatenen de sporten uitvoeren voor het vermaak van het publiek.

De Capitolijnse Spelen en hun voorgangers

Dit verschil is ook terug te zien bij de organisatie van de onderdelen van de spelen. Bij de atletiek en competities met instrumenten konden Hellenistische deelnemers strijden om de winst, maar werd er ook voor vermaak gezorgd voor het Romeinse elitaire publiek. Het wagenrennen was georganiseerd volgens Romeins voorbeeld en ging daardoor grotendeels om het vermaak. Bij de literaire competities werden beide doelen behartigd doordat de Romeinse elite kon strijden om de overwinning, terwijl deze kunstvorm traditioneel voor vermaak zorgde.

De overwinnaars van de Capitolijnse Spelen ontvingen net als bij de Griekse kroonspelen een krans. Net als bij deze Griekse precedents hadden deze kransen een link met de vereerde godheid. In Rome waren de spelen verbonden aan Jupiter Capitolinus waarmee ze ook in de bestaande Romeinse religieus-sportieve traditie stapten. Naast de kransen en extra's ontvingen de overwinnaars ook het Romeins ereburgerschap. Dit was direct gebaseerd op de Griekse voorbeelden, maar het uitreiken hiervan deed pas haar intrede in Griekenland nadat het onderdeel van het Romeinse rijk werd. Het ereburgerschap als prijs is dus indirect ontstaan vanuit de Romeinse wereld.

Er is aangetoond dat de onderdelen, deelnemers en prijzen van de Capitolijnse Spelen op allerlei manieren zijn verankerd in verschillende precedents. Het model van de eeuwenoude Griekse spelen werd als basis gebruikt. In sommige gevallen werd gekozen voor een overname van de Olympische Spelen, maar qua vorm en inhoud van de spelen lijkt meer naar de Pythische Spelen gekeken te zijn. Bijna overal werden de Griekse modellen aangevuld met zaken uit Romeinse en zelfs Etruskische tradities. Het duidelijkste voorbeeld hiervan zijn de wagenrennen omdat dit een vrijwel een-op-een overname is van het bestaande Romeinse circuit. Er kan echter worden gezegd dat bij elk element van de Capitolijnse Spelen een verbinding met Romeinse tradities te vinden is. Van de 'spelen Griekse stijl' die vanaf de Keizertijd hun intrede deden in de Romeinse wereld zijn de Capitolijnse Spelen het meest succesvol geweest. Hoogstwaarschijnlijk heeft de verankering in zowel de Griekse sport- en festivalwereld als de Romeinse tradities hier een zeer grote rol bij gespeeld. Door ervoor te zorgen dat de spelen aansloegen bij alle onderdelen van de samenleving(en) van het Romeinse rijk is het Domitianus en de Romeinen gelukt om een succesvol spektakel en spannende spelen op te zetten die voor eeuwen hebben blijven voortbestaan.

Bibliografie

Primaire bronnen

Cicero, *Tusculanae Disputationes*.

Dionysius van Halicarnassus, *Ρωμαϊκή Αρχαιολογία*.

Horatius, *Ars Poetica*.

Ovidius, *Ibis*.

Ovidius, *Metamorphoses*.

Pausanias, *Ἑλλάδος Περιήγησι*.

Philostratus, *Gymnasticus*.

Posidippus, *Ep.* 78 (P. Mil. Vogl. XII 20-33).

Stattius, *Silvae*.

Suetonius, *Domitianus*.

Tertullianus, *De Spectaculis*.

Literatuur

Ancient Olympics, <http://ancientolympics.arts.kuleuven.be/nl/TC008dNL.html>.

Antonaccio, C. M., 'Sport and Society in the Greek West', in: *A Companion to Sport and Spectacle in Greek and Roman Antiquity* eds. P. Christesen en D. G. Kyle (Oxford 2013) 192-207.

Caldelli, M. L., *L'Agon Capitolinus. Storia e protagonisti dall'istituzione Domiziana al IV secolo* (Rome 1993).

Caspers, C., *Ovidius. Ibis. Een verwensing* (Eindhoven 2020).

Chambers E., 'Capitoline Games', *Cyclopaedia or an Universal Dictionary of Arts and Sciences* (Londen 1728).

Gardiner, E. N., *Athletics of the Ancient World* (Oxford 1930).

Gouw, P., *Griekse Atleten in de Romeinse Keizertijd* (Amsterdam 2009).

Grubow Sobocinski, M., 'Visualizing Architecture Then and Now: Mimesis and the Capitoline Temple of Jupiter Optimus Maximus', in: *A Companion to Roman Architecture* eds. R. B. Ulrich en C. K. Quenemoen (Oxford 2014).

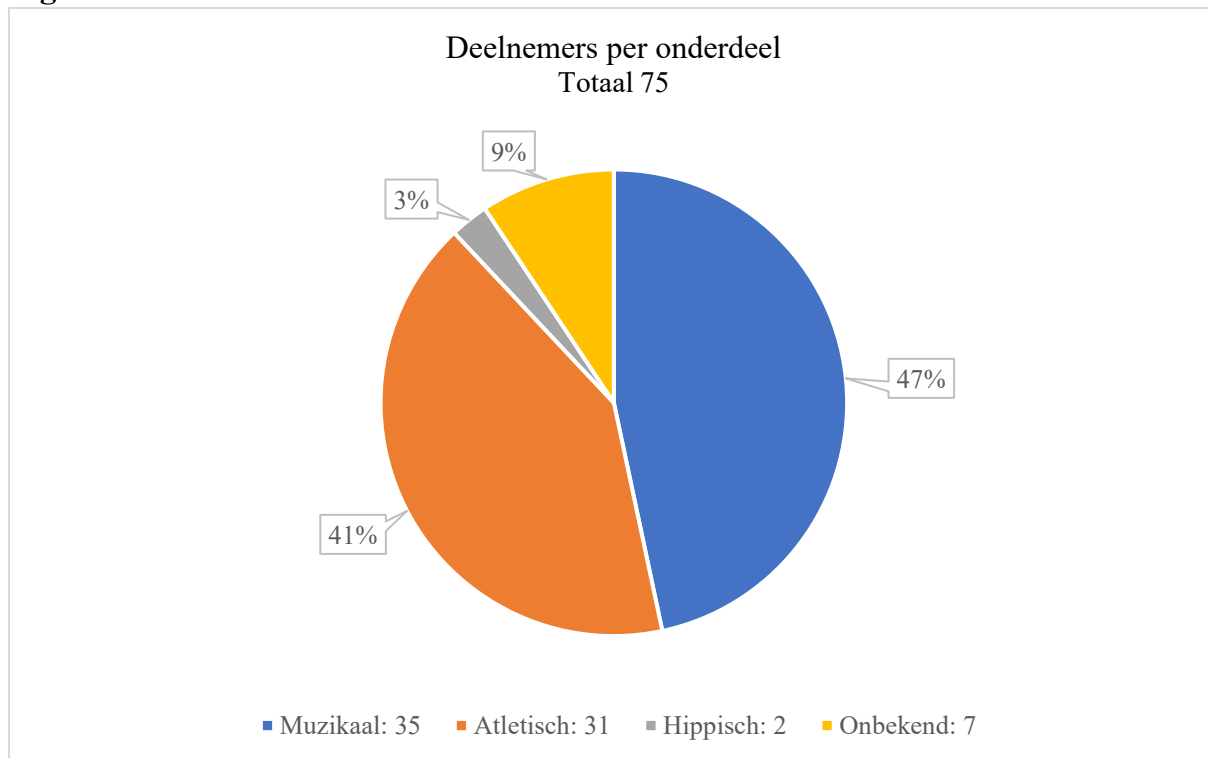
Hallet, C., *The Roman Nude: Heroic Portrait Statuary 200 B.C.–A.D. 300* (Oxford 2005).

Hardie, D., 'Poetry and Politics at the Games of Domitian', in: *Flavian Rome. Culture, Image, Text* eds. A. J. Boyle en W. J. Dominik (Leiden 2003) 125-147.

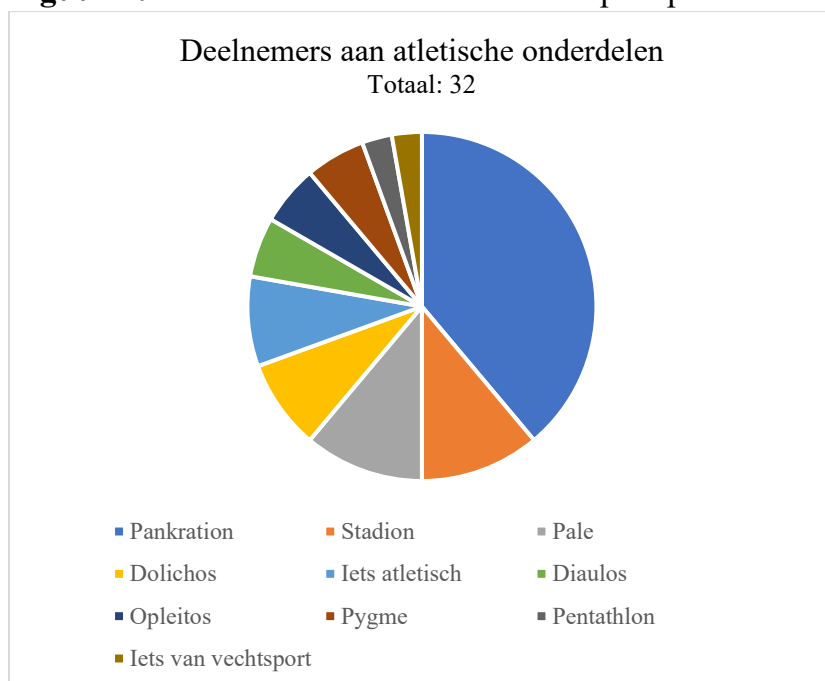
- Harris, H. A., *Sport in Greece and Rome* (Londen 1972).
- König, J., *Athletics and Literature in the Roman Empire* (Cambridge 2005).
- Kyle, D. G., 'E. Norman Gardiner: Historian of Ancient Sport', *The International Journal of the History of Sport* 8:1 (1991) 28-55.
- Kyle, D. G., 'Greek Female Sport: Rites, Running, and Racing', in: *A Companion to Sport and Spectacle in Greek and Roman Antiquity* eds. P. Christesen en D. G. Kyle (Oxford 2013) 258-275.
- Kyle, D. G., 'The First Hundred Olympiads: A Process of Decline or Democratization?', *Nikephoros* 10 (1997) 53-75.
- Lee, H. M., 'Greek Sports in Rome', in: *A Companion to Sport and Spectacle in Greek and Roman Antiquity* eds. P. Christesen en D. G. Kyle (Oxford 2013) 533-542.
- Mann, C., 'Greek Sport and Roman identity: The *Certamina Athletarum* at Rome', in: *Sport in the Greek and Roman Worlds 2* ed. T. F. Scanlon (Oxford 2014) 151-181.
- Newby, Z., *Greek Athletics in the Roman World: Victory and Virtue* (Oxford 2005).
- Van Nijf, O., 'Olympia en de Olympische Spelen in de Romeinse Tijd', *Lampas* 54:2 (2021) 249-269.
- Van Nijf, O., van Vliet, R. en van Toor, C., 'Domitian and the Capitolia', in: *God on Earth: Emperor Domitian* eds. A. Raimondi Cominesi, N. De Haan, E. M. Moormann en C. Stocks (Leiden 2021) 125-130.
- Potter, D., 'Entertainment', in: *A Companion to Ancient History* ed. A. Erskine (Oxford 2009) 381-391.
- Rieger, B., 'Die Kapitolia des Kaisers Domitian', *Nikephoros* 12 (1999) 171-203.
- Robert, L., 'Deux Concours Grecs à Rome', *Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* (1970) 6-27.
- Roller, M. B., *Models from the Past in Roman Culture: A World of Exempla* (Cambridge 2018).
- Romano, D. G., 'Athletic Festivals in the Northern Peloponnese and Central Greece', in: *A Companion to Sport and Spectacle in Greek and Roman Antiquity* eds. P. Christesen en D. G. Kyle (Oxford 2013) 176-191.
- Scanlon, T. F., *Eros and Greek Athletics* (Oxford 2002).
- Sluiter, I., 'Anchoring Innovation: A Classical Research Agenda', *European Review* 25:1 (2016) 20-38.
- Spawforth, T., 'Kapitoleia Olympia': Roman Emperors and Greek Agones', in: *Pindars Poetry, Patrons and Festivals* eds. S. Hornblower en C. Morgan (Oxford 2007) 377-390.
- Thuillier J.-P., *Sport im antiken Rom*, vert. Wolfgang Decker (Darmstadt 1999).
- Wille, G., *Musica Romana* (Amsterdam 1967).
- Young, D., *The Olympic Myth of Greek Amateur Athletics* (Chicago 1984).

Appendix

Figuur 1: Deelnemers verdeeld over de onderdelen.

Figuur 2: Atletische deelnemers verdeeld per sportonderdeel.

Atletisch onderdeel	Aantal
Totaal	32
Pankration	14
Stadion	4
Pale	4
Dolichos	3
Iets atletisch	3
Diaulos	2
Opleitos	2
Pygme	2
Pentathlon	1
Iets van vechtsport	1

Tabel 1: Atletische deelnemers per sport met naam, afkomst en verwijzing naar prosopografie.

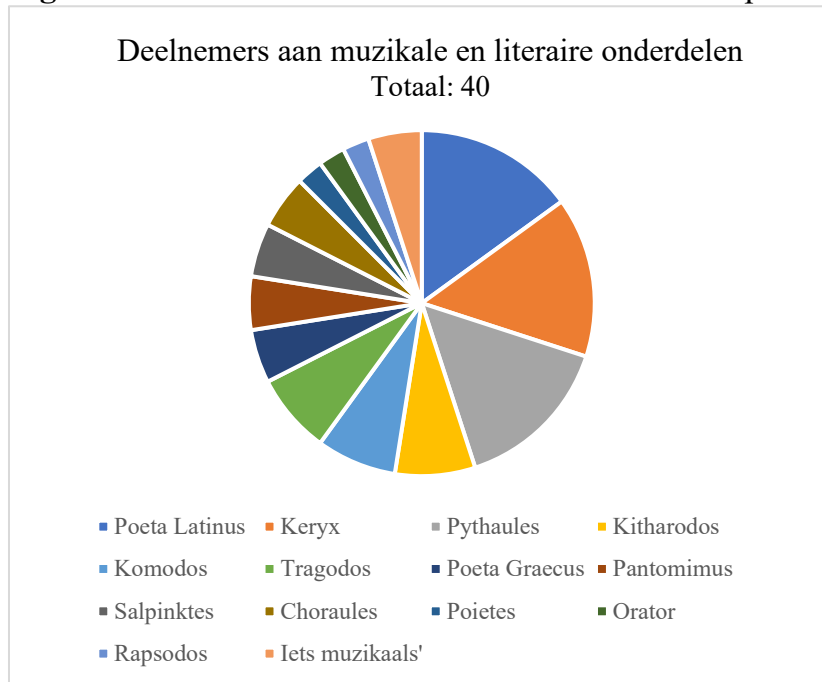
(Sommige deelnemers staan er dubbel in omdat ze aan meerdere onderdelen hebben deelgenomen. Bij deze gevallen staat de benoemde sport vooraan, met de andere sporten tussen haakjes. Zie bijvoorbeeld T. Flaouios Hermogenes die aan zowel het stadion als de diaulos en opleites deelnam)

Atletisch onderdeel	Naam	Plaats	Verwijzing
Stadion (diaulos en opleites)	T. Flaouios Hermogenes	Xanthos (Lycia)	Caldelli 03
Stadion	(?T. Ailios?) Aurelios Heras	Chios?	Caldelli 28
Stadion	Lucius Septimius Aurelius Serapion	Alexandria (Egypte)	Gouw 70
Stadion (diaulos, opleites en pentathlon)	Titus Aelius Granianus	Sikyon	Gouw 15
Diaulos	T. Flaouios Hermogenes	Xanthos (Lycia)	Caldelli 03
Diaulos (stadion, opleites en pentathlon)	Titus Aelius Granianus	Sikyon	Gouw 15
Dolichos	T. Flabios Metrobios	Iasos (Karia)	Caldelli 01
Dolichos	M. Aurelios Abas	Adada (Pisidia)	Caldelli 43
Dolichos	?	Tralleis? (Karia)	Caldelli 46
Opleites (stadion en diaulos)	T. Flaouios Hermogenes	Xanthos (Lycia)	Caldelli 03
Opleites (stadion, diaulos en pentathlon)	Titus Aelius Granianus	Sikyon	Gouw 15
Pankration	T. Flaouios Artemidoros	Adana (Cilicia)	Caldelli 02
Pankration	T. Flaouios Archibios	Alexandria (Egypte)	Caldelli 12
Pankration (pale en pygme)	Roufos	?	Caldelli 13
Pankration	P. Ailios Aristomachos	Magnesia (Karia)	Caldelli 21
Pankration	T. Ailios Aurelios Menandros	Aphrodisias (Karia)	Caldelli 31
Pankration	Menippos	Magnesia (Karia)	Caldelli 34
Pankration	M. Aurelios Koros	Thyateira (Mysia)	Caldelli 39
Pankration	M. Aurelios Demonstratos Damas	Sardeis (Lydia)	Caldelli 40
Pankration	M. Aurelios Asklepiades	Alexandria (Egypte)	Caldelli 44
Pankration (pale)	Aurelios Helix	Phoinix	Caldelli 58 / Gouw 34
Pankration	Titus Aelius Aurelios Menandros	Aphrodisias (Karia)	Gouw 151
Pankration	Publius Aelius Aristomachos	Magnesia (Ionia)	Gouw 122
Pankration	Marcus Aurelius Koros	Thyateira (Lydia)	Gouw 94
Pankration	Marcus Aurelius Demetrios (Harpokration)	Hermoupolis (Egypt)	Gouw 88
Pygme	M. Eioutios Markianos Roufos	Sinope (Pontus)	Caldelli 20
Pygme	M. Tullios of Tyllios	Apameia (Bithynia)	Caldelli 25
Pale	?	?	Caldelli 18
Pale	Leonas	Syrus	Caldelli 35
Pale (pankration)	Aurelios Helix	Phoinix	Caldelli 58
Pale (pankration)	Titus Aelius Aurelios Maron	Kalykadnos (Cilicia)	Gouw 150

De Capitolijnse Spelen en hun voorgangers

Pentathlon	?	?	Caldelli 53 / Gouw 2
'Iets atletisch'	?	?	Caldelli 16
'Iets atletisch'	Mar. Aurelios Antonios Loukios	Smyrna (Lydia)	Caldelli 42
'Iets atletisch'	?	Asia?	Caldelli 45
'Iets van vechtsporten'	Marcus Aurelius Thelymitres	Miletos (Ionia)	Gouw 99

Figuur 3: Muzikale of literaire deelnemers verdeeld per onderdeel.

Onderdeel	Aantal
Totaal	35
Totaal literair	20
Totaal muzikaal	15
Poeta Latinus	6
Poeta Graecus	2
Poietes	1
Pantomimus	2
Kitharodos	3
Keryx	6
Salpinktes	2
Pythaulles	6
Komodos	3
Tragodos	3
Choraules	2
Orator	1
Rapsodos	1
'Iets muzikaals'	2

Tabel 2: Muzikale en literaire deelnemers per onderdeel met naam, afkomst en verwijzing naar prosopografie.

(Sommige deelnemers staan er dubbel in omdat ze aan meerdere onderdelen hebben deelgenomen. Bij deze gevallen staat het benoemde onderdeel vooraan, met de andere onderdelen tussen haakjes. Zie bijvoorbeeld T. Ailios Aurelios Apollonios die aan zowel keryx als komodos deelnam)

Muzikaal of literair onderdeel	Naam	Plaats	Verwijzing
Poeta Latinus	Collinus	?	Caldelli 04
Poeta Latinus	L. Annaeus Florus	Afer	Caldelli 05
Poeta Latinus	P. Papinius Statius	Neapolis	Caldelli 06
Poeta Latinus	Scaevus Memor	Suessa Aurunca	Caldelli 09
Poeta Latinus	L. Valerius Pudens	Histonium?	Caldelli 17
Poeta Latinus	Attius Tiro Delphidius	Burdigala (Gallia Narbonensis)	Caldelli 64
Poeta Graecus	Q. Sulpicius Maximus	Roma	Caldelli 07
Poeta Graecus	Diodorus	Alexandria (Egypte)	Caldelli 08
Poietes	M. Aurelios Ptolemaios	Argos (Achaia)	Caldelli 41
Pantomimus	L. Aurelius Apolaustus Memphius (senior)	Syrus	Caldelli 38
Pantomimus	M. Aurelius Agilius Septentrio	Praeneste	Caldelli 54
Kitharodos	Pollio	?	Caldelli 15
Kitharodos	P. Ailios	Kyzikos (Mysia)	Caldelli 26
Kitharodos	C. Antonios Septimios Poplios	Pergamos (Lydia)	Caldelli 51
Keryx	P. Ailios Artemas	Laodikeia (Lycaonia)	Caldelli 24
Keryx (komodos)	T. Ailios Aurelios Apollonios	Tarsos (Cilicia)	Caldelli 29
Keryx (tragodos)	C. Ioulios Bassos	Miletos (Karia)	Caldelli 32
Keryx	M. Aurelios ...menos	Kos	Caldelli 49
Keryx (salpinktes)	Septimios Aurelios Markianos	Nikomedea (Bithynia)	Caldelli 57
Keryx	Oualerios Eklektos	Sinope (Pontus)	Caldelli 59
Salpinktes (keryx)	Septimios Aurelios Markianos	Nikomedea (Bithynia)	Caldelli 57
Salpinktes	M. Aurelios Silbanos	Hermoupolis (Egypte)	Caldelli 63
Pythauls	Tib. Skandilianos Zosimos	Gortyna (Kreta)	Caldelli 14
Pythauls (chorauls)	P. Ailios Antigenidas	Nikomedea (Bithynia)	Caldelli 22
Pythauls	P. Ailios Ailianos	Kypros	Caldelli 23
Pythauls	T. Ailios Aurelios Theodotos	Nikomedea (Bithynia)	Caldelli 30
Pythauls	M. Aurelios Q...	Ankyra (Galatia)	Caldelli 47
Pythauls	?	?	Caldelli 55
Komodos (chorauls)	?	Tarsos (Cilicia)	Caldelli 10
Komodos (keryx)	T. Ailios Aurelios Apollonios	Tarsos (Cilicia)	Caldelli 29
Komodos	Aurelios Ancharenos	Ephesos (Lydia)	Caldelli 48
Tragodos	?	?	Caldelli 19
Tragodos (keryx)	C. Ioulios Bassos	Miletos (Karia)	Caldelli 32
Tragodos	Herakleides	Thyateira (Mysia)	Caldelli 33
Chorauls (komodos)	?	Tarsos (Cilicia)	Caldelli 10
Chorauls (pythauls)	P. Ailios Antigenidas	Nikomedea (Bithynia)	Caldelli 22
Orator	M. Palfurius Sura	?	Caldelli 11
Rapsodos?	M. Aurelios Charmos	Philadelphieia (Lydia)	Caldelli 50
'Iets muzikaals'	?	?	Caldelli 36
'Iets muzikaals'	M. Aurelios Thelymitres	Miletos (Karia)	Caldelli 52

Tabel 3: Deelnemers aan het wagenrennen met naam, afkomst en verwijzing naar prosopografie.

Rol	Naam	Plaats	Verwijzing
Agitator	P. Aelius Gutta Calpurnianus	?	Caldelli 27
Agitator (en dominus) van de factionis Prasinæ	M. Aurelius Liber	Afer	Caldelli 62

Tabel 4: Deelnemers aan onbekende onderdelen met naam, afkomst en verwijzing naar prosopografie.

Onbekend onderdeel	Naam	Plaats	Verwijzing
?	...leinos	Ephesos (Lydia)	Caldelli 37
?	M. Aurelios Thelymitres	Miletos (Karia)	Caldelli 52a
?	?	Tussen Sardeis en Neokaisareia	Caldelli 56
?	?	?	Caldelli 60
?	Aurelios Germanos	Antinoe (Egypte)	Caldelli 61
?	Marcus Aurelius Epaphrodeitos	Tlos (Lycia)	Strasser 99
Wellicht Keryx? Onbekend of het atletisch of muzikaal was	Lucius Septemius Aurelianus	Nikomedeia (Bithynia)	Robert deux concours

Tabel 5: Overzicht van de afkomst van alle deelnemers

Regio	Steden	Aantal
Totaal		75
Onbekend		12
Italia	Roma Praeneste Neapolis Suessa Aurunca Histonium	5
Gallia Narbonensis	Burdigala	1
Achaia	Argos Sikyon	2
Asia	Mysia: • Kyzikos • Thyateira (3) Lydia: • Pergamos • Smyrna • Sardeis • Sardeis-Neokaisareia • Philadelpheia • Ephesos (2) Karia: • Magnesia (3) • Tralleis • Miletos (4) • Iasos • Aphrodisias (2) Chios Kos Kypros Kreta: Gortyna Asia?	27
Bithynia et Pontus	Bithynia: • Apameia • Nikomedeia (4) Pontus: Sinope (2)	7
Galatia	Galatia: Ankyra Lycaonia: Laodikeia Pisidia: Adada	3
Lycia et Pamphylia	Lycia: Xanthos Lycia: Tlos	2
Cilicia	Tarsos (2) Adana Kalykadnos	4
Syria Palaestina	Syrus (2) Phoinix	3
Alexandrea et Aegyptus	Alexandria (4) Hermoupolis (2) Antinoe	7
Africa	Afer (2)	2